

Kadınların Emegini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması*

Gülnur Acar-Savran

İkinici dalga feminizmin 1960'ların sonu ile 1970'lerin başlarında ilk tartışmaya başladığı teorik sorunlardan birisi kadınların karşılıksız ev emeği oldu. Ancak yine bu sorun, o günden bu yana feministlerin somut talepler ve politikalar üretmekte en çok zorlandıkları alanlardan birisini oluşturdu. Yelpazenin bir ucunda Marksizmden devralınmış oldukça toptancı ve kolaycı bir yaklaşım var: Ev işlerinin tümüyle toplumsallaştırılması, yani ortak yemekhane – lokanta – çamaşırhaneler, çeşitli çocuk bakım merkezleri/kurumları... Öbür uçta ise bu toplumsallaştırma mantığını küçümseyen, “mesele[nin] esas olarak özel alanın dönüştürülmesiyle çözülebil[eceği]” (Düzkan, 1998: 13) savunan bir anlayış yer alıyor. Gerçekten de ev işlerinin tümüyle toplumsallaştırılması ne istenir, ne de mümkündür: Özünde soyutlukla malül olan bu yaklaşımı daha çok erkeklerin dile getirmesine de hiç şaşırmamak gerekir. Ne var ki, erkekleri, basitçe ev işleri diye adlandırılan uçsuz bucaksız görevler dizisini eşit biçimde paylaşmaya zorlamanın pek bir yolu da yok gibi görünüyor. Yine de, “kadınların genel grevi tahayyülü”nü (Düzkan, 1998: 13) dile getirmenin, hatta bunu ayrıntılandırıp geliştirmenin hiçbir sakıncası olmadığı gibi çok yararları da olabilir. Hatta bu tahayyülün (bir erkeğin korkusu olarak da okunabilecek) bir versiyonunu burada kısaca özetleyerek işe başlamak da mümkün:

Her şey 1990 yılında başladı [...] Bütün kadınlar erkekleri terk etmişler: karı, kız arkadaş, kız çocuğu, sevgili, kadın şef, memure, anne, kız kardeş, teyze, fahişe, yani hepsi. Neden, nasıl ve nereye? Bugüne kadar, yani 25 yıldan beri bu sorular cevapsız kal-

* Bu yazıda, geçmişte Nesrin Tura'yla birlikte yaptığımız çalışmalardan çok iz var. Dahası, yazının özellikle “bakım”la ilgili bölümlerinde, iki çocuk büyüten (neredeyse yalnız) bir anne olarak Nesrin'in yaşam pratiğiyle esin kaynağı oldu benim için.

- 1 Aşağıda son bölümde de ortaya çıkacağı gibi bu rakamlar ancak yaklaşık hesaplarla dayalı karşılaştırmalı büyüklüklere sahiptir.
- 2 Bu ünlü tartışmanın bir özeti ve tartışmaya katılanların yazılarından bir seçki için bkz. Tekeli (1981: 36-44).

dı [...] Bu dönemi erkek olarak yaşayan herkes, bu yılların ne kadar kasvetli, umutsuz, öfkeli zamanlar olduğunu bilir... Oyun bitmişti. Sorumluluklarla geçen günün sonunda yatak oyunlarıyla rahatlama olanağı da yoktu. Yaratıcı erkeklerin her söylediklerini kafalarını sallayarak onaylayanlar, özenle hazırlanmış börek ve pastalar, sevgiyle ütülenmiş kravatlar yoktu [...] Kaybolan malın, 'kadının', değeri çok yükseldiği ve başka bir alternatif de hiç veya hemen hemen hiç görülmediğinden, erkeklerin memnuniyetsizliği artıyordu. Eski duruma, kadınlar istemediği için dönülemezdi; yeni bir durum ise görünürde yoktu... (Godenzi, 1992: 7-10).

Ev emeği konusunda somut politikalar üretmek bir yana, kadınların ev içindeki uğraşp didinmelerinin, *boğaz tokluğuna* çalışmalarının görünür kılınarak "iş", "karşılıksız emek" olarak adlandırılması için bile feministlerin uzun çabaları gerekti. Bu çabaların bir ürünü olarak, ev içinde kadınların yaptıklarının düpedüz karşılıksız emek harcamak olduğunu ortaya koyan çarpıcı araştırmalar yapılmaya başlandı: Örneğin, 1990'ların başlarında İskoçya'da yapılan bir araştırmaya göre, kadınların evde harcadıkları emeğin değeri, bu işlerin piyasadaki rayiç ücretleri üzerinden hesaplandığında¹ haftada 349 sterlin. Bu miktar, evde bir yaşından küçük bir çocuk olduğunda 457 sterline çıkıyor ki bu, orta düzeyde bir yöneticinin ücretine eşit ve ortalama ücretten % 70 fazla. (*The Scotsman*, 1993).

Bu emeğin görünmez oluşunun, emek ve üretim olarak adlandırılmayışının çeşitli ideolojik nedenleri vardır. Bu ideolojik göz bağının altında ise, toplum bilimlerinin ve bu arada iktisat biliminin bazı belirleyici körlükleri yatar. Karşılıksız emek, çalışma, üretim söz konusu olduğunda, bir tahlil aracı olarak kaçınılmaz bir biçimde gündeme gelen Marksizm de bu cinsiyet körlüğünden payını almıştır. Aşağıda Marx'ın bu konudaki sınırlarını oluşturan çok temel yönetsel sorunları kısaca ele alacağım. Bu yönetsel sorunlardan kimi, 1960'ların sonları ve 1970'lerin ilk yarısında üretilmiş olan ve sonradan "ev emeği tartışması"² olarak adlandırılacak olan çalışmalarda devralınmıştır. Nitekim bunların ana gövdesini, kapitalizmde, *öznesi toplumsal cinsiyetinden soyutlanmış* bir ev emeğinin taşıdığı anlam üzerine yapılmış tartışmalar oluşturur. Tartışılan konuların başında da ev emeğinin Marksist anlamda üretken emek olup olmadığı, yani artık-değer üretip üretmediği gelir. Aşağıda da göreceğimiz gibi, bu tartışmada karşılıksız ev emeğini harcayanın neden kadınlar olduğu sorusunun üzerinden atlanır (Molyneux, 1992; Kaluzynska,

1980). Ayrıca yalnızca işçi ailesi göz önüne alınmıştır: Burjuva erkeklerin eşlerinin ev emekleriyle ilgili hiçbir tahlil yoktur.

Bu yazıda önce, ev işlerinin niteliği ve ev içindeki cinsiyetçi işbölümüyle ilgili betimsel bir tablo çizmeye çalışacağım. Bu ilk bölümdeki verileri daha sonra başvuracağım kimi argümanları desteklemek için kullanacağım. Bunun ardından, “ev emeği tartışması”nın teorik kaynağına dönüp, ev emeğinin görünmez oluşunda Marx’ın teorisinin payına düşeni ortaya koymaya çalışacağım. Bundan sonraki bölümde ise, sosyalist (Marksist) feministlerin geliştirdikleri kapitalizm/patriyarka ikiliğine dayalı yaklaşımı ele alacağım. İlk biçimiyle “ev emeği tartışması”nın teorik ufunun dışında tutulan, aile içinde kadınlarla erkekler arasındaki çıkar çatışması, bu yaklaşımda tahlil konusu haline gelir: Kadınların karşılıksız ev emeğinin hem kapitalizmin hem patriyarkanın yeniden üretilmesindeki belirleyici rolü, o dönemin sosyalist feminizminin odak noktasını oluşturur. Bu bölümde bir yandan da maddeciliğin feminist tartışmalardaki konumuna göz atacağım.

Yazının asıl odak noktasını bundan sonraki iki bölüm oluşturacak. Dördüncü bölüm Christine Delphy’nin “ev içi” ya da “ailesele” üretim tarzı teorisine ayrılacak. Delphy, bir önceki bölümde sözü edilen “iki sistemli” teorilerin yeterince maddeci ve yeterince feminist olmadıkları kanısındadır: Ona göre, patriyarkanın *tümüyle kendine özgü olan maddi temeli* ev içi üretim tarzıdır. Ev emeği tartışmasından iki sistemli teorilere ve buradan da Delphy’ye geldiğimizde, Marx’ın kapitalizm tahlilinin belirli bir soyutlama düzeyine hapsolmuş olan bir yaklaşımdan iyice uzaklaşmıştır. Ne var ki bu kez de kendi içine kapalı bir ev içi üretim tarzı anlayışı, ev emeğini tarihsel somutluğu içinde kavramamıza izin vermemektedir. Bunun bir uzantısı, karşılıksız ev emeğine karşı somut politikalar geliştirmenin yolunun tıkanmasıdır.

Beşinci bölümde, dar anlamda ev işlerinin yanı sıra ev emeğinin diğer ana bileşeni olduğu üzerinde feministlerin genellikle uzlaştığı “bakım”³ sorununa eğileceğim. Ev emeğini, toplum için vazgeçilmez olan bakım işlerini merkeze yerleştirerek tanımladığımızda, bu emeğin hak ettiği ağırlığa ve (mübadele değerinin ötesindeki) “değer”e sahip olmasının önü açıdır. Özel alanın ötesine doğru uzanarak, karşılıksız bakım emeğiyle düşük ücretli-düşük prestijli bakım emeği arasındaki sürekliliği ortaya çıkarmak, somut politikalar geliştirmek açısından önemli bir sıçrama tahtası olabilir. Bu, “ev içi üretim ilişkisi” kavramının reddi anla-

3 “Bakım” (care) kavramını bu aşamada, beslenme, temizlik türünden temel kişisel ihtiyaçlarını gidermek için başkalarına ihtiyacı olan insanlara bu amaçla sunulan hizmet olarak tanımlamakla yetineceğim.

4 Buradaki el koyma kavramını, Marksist kullanımda olduğundan daha geniş bir anlamda kullanıyorum: Karşısındaki emeğine el koyanın bu yolla servetini büyüttüğünü kendiliğinden ima etmiyor bu kullanım.

mına gelse de, hiçbir şekilde karşılıksız ev emeğinin kritik öneminin üstünün örtülmesi demek değildir.

Bu noktada yazının hedefi ve sınırlarına ilişkin ek bir belirleme yapmak gerekebilir: Bu yazı, karşılıksız emeğe, örneğin Marksist sömürü kavramıyla karşılaştırılabilecek türden kavramsal bir tanım getirmeye soyunmuyor. Kısaca ifade edildiğinde, yazıdan muradım şu: Kadınların ev/hane/aile içinde harcadıkları emeğin boyutlarının, çeşitliliğinin, ağırlığının bir karşılıksız emek ve/ya da el koyma⁴ kavramı çerçevesinde teorileştirilerek açıklanmasının *gerekliliğini ortaya koymak*. Bütün kavramsal gedikleri kapatmış olma iddiasını taşımaktan uzak olan bu yazı böyle bir tartışmaya vesile olabilirse benim açımdan işini görmüş olacak.

Ev içi, Ev işi, Bunu Yapan Kadın Kişi

Kadınların, ev işlerinin karşılıksız bir emek harcama biçimi olduğunu açığa çıkarıp, bunu politik bir sorun olarak gündeme getirmelerinin önündeki başlıca engellerden biri, bu işlerin bir sevgi ilişkisi içinde görülüyor olmasıdır. Kadınlar bu işleri en sevdikleri, en yakın oldukları kişiler için yaparlar. Hatta sevginin, aşkın dışı vurulması olarak algılanır bu işlerin büyük bir bölümü. Bu öznel, ele gelmeyen, görünmeyen biçimiyle kadınların karşılıksız emeği “sevgi karşılığı çalışma”dır.

Bu yanılısamayı pekiştiren bir başka olgu da bu işlerin niteliğiyle, nasıl bir çalışma biçimi olduklarıyla ilgilidir: Bu işlerin mesai saatleri yoktur; günlük yaşamla iç içe girmiş, onun parçası haline gelmiş bir emek sürecini oluşturur bunlar. Ev kadınlarının çalışmalarını, boş zamanlarını, günlük yaşamlarını birbirinden ayırmak çok güçtür. Yapılan işler, günlük yaşamın ta kendisidir. Çalışma zamanı ile çalışma dışındaki zaman ayrılmaz birbirinden. Dinlenmek ise her zaman, yapılması gereken işlerden birinin yanına eklenir: Dinlenirken sökükle dikmek, alışveriş listesi yapmak, oturduğu yerde çamaşırları katlamak bu iç içeliğin tipik örnekleridir. Kadınlar ev içinde iş yaparken de, ev dışında alışveriş yaparken de, çocukları okula, kursa, derse götürürken de ev emeği zamanının dışında değildirler: “Günün akışı, ev içindeki ve ev dışındaki çeşitli faaliyetlerin bir bileşkesi ...”dir (Tura, 1998a: 4).

Ev işlerine ayrılan zaman dilimi günlük yaşamın başka faaliyetlerine ayrılan zaman diliminden farklılaşmadığı gibi, farklı farklı ev işleri de birbirinden kolayca ayrılmaz: Bir dizi iş, iç içe girmiş, üst üste binmiş, birbiriyle parça parça eklenmiştir. Üstelik bu işlerin nasıl sıralanacağı, hangilerinin nereden bölü-

nüp neyle iç içe geçeceği, ev kadınının kendi seçiminden çok evin diğer fertlerinin, kocanın ve çocukların ihtiyaçlarına göre belirlenir. Örneğin, dar anlamda ev işleri⁵ daha çok, ev kadınının evde yalnız olduğu zamanlarda yapılırken, aşağıda üzerinde duracağım manevî – duygusal – ilişkisel emek, tanımı gereği, kocanın ve çocukların evde oldukları zaman süresi içinde ev kadınının da evde bulunmasını zorunlu kılar ve merkezi konuma yerleşir (Tura, 1998a).

Teknolojinin gelişmesiyle ve dünyanın büyük bölümünde kadınların ücretli iş gücüne katılımlarının artmasıyla birlikte ev işlerine harcanan zamanın azaldığı tezi 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çok sıklıkla dile getirilir oldu. Bu iddianın iki boyutu var: Hem ev işlerinin otomasyonu ve evde verilen hizmetlerin bir bölümünün metalaşması sonucunda ev işlerine ayrılan *toplam zamanın* azaldığı ileri sürülüyor; hem de kadınların ücretli işlerde çalışmalarıyla birlikte cinsiyetçi işbölümünün *kadınlar lehine* dönüşmeye başladığı. Dolayısıyla bu ikisini ayrı ayrı ele almakta yarar var. Herşeyden önce, ev işlerinin otomasyonu, hazır giyim ve yiyecek sanayiinin gelişmesi bazı işlerin yapılmasını kolaylaştırıyor olsa bile, bir yandan sağlık/hijyenle ilgili standartlar, öte yandan da sosyal prestij ölçütleri kadınların peşini bırakmıyor: İşler ayrıntılanıyor, karmaşıklaşıyor, ev işinin niteliği değişiyor. Leonore Davidoff ev işlerinin rasyonelleşmesinin önündeki asıl engelini, bu işlerin ve işbölümünün temelinde yatan ilişki olduğunu ileri sürer. Yazara göre, bu ilişkideki hiyerarşinin sürmesi söz konusu hizmetlerin sunulmasıyla sağlanır: Bu işlerin elle yapılması daha makbuldür; etkinlik arayışları işin özüyle çelişir; emek yoğun işler kadınların sevgilerini kanıtlamalarının daha uygun bir yoludur (2002a; ayrıca bkz. Jackson 1992; Thomas ve Zmroczek, 1985). Öte yandan, çocuk sayısının azalması çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için harcanan emeğin azaldığı anlamına hiç gelmez: Az çocuk karşılığında çok bakım dayatılmaktadır kadınlara. Tıp, pedagoji, psikoloji, annelik ve çocukluk tanımlarını belirler ve denetlerken, geliştirici faaliyetler ve eğitim piyasası giderek çocuk üretimini bir sanayi, anneleri de bu sanayi emekçileri haline getirmiştir. Heidi Hartmann'a göre, 1920–1960 döneminde A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nde ev işlerine harcanan toplam zaman azalmazken, 1965–1975 döneminde, feminist mücadelenin etkisiyle ev işlerine atfedilen anlam ve önemin değişmesiyle de (cinsiyetler arası işbölümünün değil!) bu süre biraz kısalmıştır (Hartmann, 1987). Ancak, şimdilik çıplak gözle yapılan

⁵ Bunlar için harcanan emeğe maddi emek demek mümkündür.

bir gözleme dayansa da, 20. yüzyılın son çeyreğinde, en azından dünyanın bazı bölgelerinde, Davidoff'un sözünü ettiği normların yeniden baskın hale geldiğini söylemek yanlış olmaz: Sağlıklı beslenme ve ekolojik ürünler tüketme kaygılarının yaygın bir ideoloji haline gelmesi, sadece kapitalizmin kr güdüsünü doyumlamakta kalmıyor, aynı zamanda toplumsal cinsiyet hiyerarşisini de yeniden üretiyor. Kuşkusuz burada Şöyle bir ayırım yapmakta yarar var: Bu normlar esas olarak orta sınıf kadınlarının yaşamını etkilerken, daha yoksul kesimlerde yoksullaşmanın etkileri karşısında ayakta kalabilmek için ev içi üretimini artırılması söz konusu.

Kadınların cretli işlerde daha çok çalışmaya başlamalarıyla birlikte erkeklerin daha çok ev işi yaptıkları ve kadınların paylarına düşen bakım ve ev işlerinin azaldığı ise düpedüz bir efsanedir! Ev içindeki cinsiyete dayalı işbölümünün direngenliği gerçekten çarpıcıdır. Çeşitli çalışmalardan çıkan sonuca göre (Morris, 1993; Wheelock, 1990; Hartmann, 1987), kadınların daha çok istihdam edilmesi kendi başına karıkoca arasındaki işbölümünü değiştirmez. Kadının cretli bir işte çalışmasının ev içindeki işbölümünü etkilemesi için evin geçimini onun sağlıyorsa gerekir. Ama daha da önemlisi erkeğin işsiz olmasıdır: Erkeğin işsiz kaldığı evlerde, roller tümüyle tersyüz olmasa da, yani kadın işten döndüğünde (ailesini geçindiren erkekten farklı olarak) ev işlerinin önemli bir bölümünü üstlenmeye devam etse de, geleneksel işbölümünden iş paylaşımına doğru bir gelişme gözlenir. Yine de, ev işleri ve ocuk bakımının çekirdek bölümü kadının omuzlarındadır; yani kadın bu durumda da, erkeğin ücretli bir işte çalışırken üstlendiğinden çok daha önemli bir bölümünü üstlenir ev işlerinin. Işsiz erkekler zerine Batı'da yapılan bu tür araştırmaların sonuçlarına yakın sonuçları bizde de gözlemek mümkün, ancak burada, işsiz de olsalar erkeklerin ev işlerine katılımı yine bazı koşullara bağlı. Hale Bolak ilginç bir örnek aktarıyor: "Erkeklerin katkıları... Çoğu kez karıları akşam işteyken çocukla ilgilenmekle kısıtlı... bir kadın bu nedenle gndzc işinden vardiyalı işe geçtiğini söylemektedir" (1990: 225). Bu, cinsiyetçi işbölümünün direngenliğini yeterince belgeleyen bir itiraftır. Işblmnde anlamlı bir değişiklik olduğunda da bu değişiklik somut koşulların dayattığı pragmatik bir çözüm olarak gelişir. Işblmyle ilgili daha kapsamlı değerlendirme ve yaklaşım değerimlerini beraberinde getirmez (Wheelock, 1990:120). Dolayısıyla, ancak koşulların değermesiyle geriye döndürülebilecek bir düzelme

söz konusudur. Bütün bunların dışında, çeşitli çalışmalarda varılan ortak görüşlerden biri de şudur: Kadınlar ücretli bir işte de çalışmaya başladıklarında ev işlerine daha az zaman ayırsalar da, çifte iş yükü toplam çalışma saatlerini artırmaktadır (Hartmann, 1987; Delphy 1984; Delphy ve Leonard, 1992).

Öte yandan, kadınların yarım günlük ve esnek işlerde çalışmalarının artmasıyla birlikte, bir nokta daha iyice belirginleşmiştir: Yarım günlük işler, kadınlar için büyük bir tuzaktır. Bu tür işlere geçen kadınların kocaları, zaten son derece az olan ev işi katkılarını tümüyle çekerler. Yarım günlük işler, kadınların ev işi ve bakım yükümlülüklerinin, ev dışında çalışmadıkları durumda olduğu gibi korunmasına hizmet eder. Bu işbölümü, erkekler işsiz kaldığında da değişmez. Dolayısıyla, erkeklerin işsiz kalmalarının ev içindeki işbölümünü değiştirebilmesi için kadınların ev dışında tam gün çalışmaları gerekmektedir (Morris, 1993).

Erkeklerin, bakım ve ev işlerini, bir iş *paylaşımından* söz etmeyi mümkün kılacak ölçüde üstlenmeleri, ancak her ikisi de ev dışında tam gün çalışan ve işlerinin statüsü de ücretleri de eşit olan çiftlerin durumunda gerçekleşir. Bu da genellikle, her ikisi de meslek sahibi olan üst-orta sınıftan çiftler için söz konusudur. Lydia Morris (1993: 51) şu sonuca varır: “Kadınların ücretli emeği hem ücret hem de statü açısından erkeklerin emeğiyle eşdeğerli olmaya yaklaşmadığı sürece, erkekler işsiz kaldıklarında bile ev içi rollerin önemli ölçüde yeniden değerlendirilmesi pek olası görünmemektedir.”

Erkeklerin ev işlerine nicel olarak ne kadar katıl(ma)dıklarını belgelemeye çok fazla gerek yok. Ayrıca, bu işlere kenarından kıyasından katıldıklarında *nasıl* katıldıkları, bunun ağırlıklı olarak kriz anlarında, işe ve okula yetişmek için zaman baskısı olduğunda, hastalıkta ve esas olarak “yardım” biçiminde gerçekleştiği de yeterince bilinir. Temelde geçici ve arzû olan bu katılımın süreklilik kazanması ise, ancak çok istisnaî durumlarda söz konusu olur. Bunlar erkeklerin yapmaktan özel olarak zevk aldıkları, uzmanlık alanları olduğuna inandıkları, seçerek yaptıkları, özel işlerdir: Mangalda et-balık, salata, rakı sofrası, orta sınıf erkekleri için klasikleşmiş örneklerdir.

Batı'daki güncel gelişmeler açısından bir başka çarpıcı olgu da ev ve bakım işlerinin kadınlar arasındaki yeniden dağılımıdır. Türkiye gibi, hem akrabalık bağlarının ve komşuluk ilişkilerinin varlığını hâlâ önemli ölçüde sürdürdüğü hem de ücretli ev işçili-

6 Bu konuda daha ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Tura (1998b).

gi ve bakıcılığın görece yaygın olduğu ülkelerde alışılmış olan bir kadınlar arası işbölümü giderek Batı'da da yaygınlaşıyor. Herşeyden önce, artık daha çok sayıda görece nitelikli emek sahibi evli kadın çocuğı olduğunda işinden ayrılıyor. Ama buna bir de sosyal devlet hizmetlerinin çökme eğilimi ekleniyor. Ne var ki bu, cinsiyetler arasındaki işbölümünü değıştirmeden önce özellikle de bakım işlerinin kadınlar arasında yeniden dağılımına yol açıyor: Arkadaşlar, komşular, (varsa) yakın akrabalar ve ücretli bakıcılardan oluşan bir kadınlar ağı içinde bölüşülüyor bu işler. Bu ağın örgütlenmesini genellikle anne üstleniyor ve yabana atılmayacak karmaşıklıkta bir yöneticilik görevi yerine getiriyor. Maria S. Rerrich'in (1996: 30) Almanya örneğinden hareketle çizdiği tablo bu durumu canlı bir biçimde anlatır: "Genellikle anneler eşgüdümü sağlayan örgütçülerdir; sürekli olarak aile fertlerinin ve yardımcılarının programlarını düzenleyerek, çeşitli faaliyetleri yeniden ve yeniden örgütleyerek, iş piyasasındaki kendi faaliyetleri için 'zaman aralıkları' açmaya çalışırlar." Bu karmaşık organizasyonu mümkün kılan bir gelişme de esnek çalışma uygulamalarıdır: Bu orta sınıf kadınların birçoğı evde çalışma, esnek iş saatleri, yarım gün çalışma, hafta sonu çalışma gibi iş düzenekleri içinde yer alırlar.

Bu yeniden dağılımın karşı tarafında ise, göçün, yoksulluğun, yalnız anneliğın ortaya çıkardığı düşük ücretli bir iş gücü arzı vardır. Bu kadınların sunduğı iş gücü, ilk gruptaki kadınların kendi "yükümlülükleri" olan bakım ve ev işlerini ücret karşılığı başka kadınlara devretmelerini mümkün kılar. Bu dolaşımında kocaların payı yok denecek kadar azdır: Belki bakıcıların arabayla getirilip götürülmeleri, belki çamaşır makinasının çalıştırılması, belki çocukların okula götürülmesi ve alışveriş... Yazara göre burada söz konusu olan, "yeniden üretim alanındaki patriyarkal işbölümünün... kadınlar arasında yeni eşitsizlik örüntülerinin oluşmasıyla... modernleşmesi..."dir (Rerrich, 1996: 32). Ancak bu eşitsizliğin müsebbibi, iş gücü piyasasında ayakta kalabilmek için bakıcı kadınların ücretli emeğine başvuran orta sınıf kadınları değıl, iki kadın grubunu karşı karşıya getiren patriyarkal kapitalizmdir.

Marx'ın Soyutlamaları

"Ev emeğı tartışması"nın kendisini hapsedtiğı soyutlamanın kaynağını Marx'ın yapıtında aramak son derece doğal görünüyor. Bunun için de işe Marx'ın (ve Engels'in) aile konusundaki görüşlerinden başlamak gerekiyor.⁶ Marx ve Engels burjuva aile-

siyle işçi ailesini birbirinden kopararak ele alırlar. Burjuva ailesiyle ilgili temel tezleri, bu ailenin temelinde özel mülkiyetin yattığıdır. Engels, Morgan'ın yapıtından ve Marx'ın notlarından yararlanarak kaleme aldığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1971) adlı yapıtında, aile içindeki erkek baskısının kaynağında, erkeğin, vârislerinin kendi çocukları olmasını güvence altına almak için kadının bedenini, cinselliğini, giderek tüm kimliğini denetlemesinin yattığını ileri sürer. Marx ve Engels'in aileyle ilgili gözlemlerinin tümü de bu temel anlayışla tutarlıdır.

Öte yandan, işçi ailesiyle ilgili tespitlerin tümünün özünde ise bir *çıkarsama* yatar: Ailenin temeli özel mülkiyet olduğuna ve işçi ailesi de özel mülkiyetten yoksun olduğuna göre, işçiler arasında aile her an çözülmeye hazırdır; hatta işçi ailesi temelde bir yokluktur, bir aile olmayıştır: "...proleterler arasında ailenin fiilen var olmayışı..." (Marx ve Engels, 1993: 129) dolayısıyla da, Marx'ın varsaydığı, Engels'in ise tahlil ettiği aile esasında burjuva ailesidir. İşçi ailesiyle ilgili olarak tahlil adını hak edecek önemli şeylere rastlamak mümkün değildir. Engels hiçbir noktada şu soruyu sormaz: Devredecek özel mülkiyeti olmayan işçi sınıfı neden özel mülkiyetin miras yoluyla devrine bağlı olarak oluşmuş bir aile biçimini benimsemiş olsun (Himmelweit, 1991: 209)? Engels'in teorisi burjuva ailesi için (kısmen) geçerli olsa bile, (özel mülkiyet temelinde) işçi ailesini açıklamakta tümüyle yetersiz kalır.

Bu durumda işçi ailesini toplumsal bir yapı olarak tahlil edebilmek ve işçi sınıfı içindeki erkek egemenliğinin yaslandığı madde temeli açıklayabilmek için Marksizmden yararlanılabilir mi? Bir koşulla: Marksizmin kimi yönetsel önermelerini, tarihsel maddeciliğin iskeletini oluşturan kimi kavramlarını eleştirel bir biçimde genişleterek. Bu kavramların başlıcaları yeniden üretim ve emek kavramlarıdır.

Marx, kapitalizmin özgül dinamiklerini incelediği *tarihsel somutluk* düzeyinde, emekten değil ücretli emekten ve özel mülkiyetin en gelişmiş biçimi olan sermayeden söz eder. Ancak, bu kavramları geliştirirken, bunların tarihsel özgüllük taşıyan toplumsal ilişki biçimleri olduğunu ortaya koyarken, kafasının gerisinde başka bir düzlemin, maddeci tarih anlayışının kavramları vardır. İnsanın doğayla ve başka insanlarla kurduğu ve tarih boyunca çeşitli biçimlere bürünerek varlığını sürdürmüş (ve sürdüreceği) olan ilişkileri anlatan kavramlardır bunlar: Emek, üretim, yeniden üretim, üretim ilişkileri, üretici güçler... Marx'ın teorisi- nin eleştirelliği bu iki farklı düzey arasında kurduğu özel bağlan-

- 7 Marx burada her iki ilişkinin de hem doğal hem toplumsal boyutları olduğunu söylemektedir, ilk ilişkinin doğal ikincinin toplumsal olduğunu değil.
- 8 *Köken*'in editörü, söz konusu alıntıyla ilgili olarak şöyle bir dipnot düşmüştü: "Engels burada türün üretilmesiyle yaşama araçlarının üretimini, toplumun ve toplumsal kurumların gelişmesindeki belirleyici şartlar olarak, aynı plana koyarak hata yapıyor. Ama eseri boyunca, tersine... esas faktörün... maddi üretim biçimi olduğunu gene bizat Engels gösteriyor" (1971: 14).

tıdan kaynaklanır. Ekonomi politüğün, kapitalizmin ufkuna hap-solmuş bakışını aşmanın yolu, artık-değerin artık-ürünün özgül bir biçimi, değerın içeriğinin emeğın özgül bir biçimi olan soyut emek olduğunu ortaya koyan bir biçim/içerik ve tarih/doğa diyalektüğini kavramaktan geçer.

Maddeci tarih anlayışının formüle edildiğı yapıtlardan ikisinde, işçi sınıfı içindeki erkek egemenliğıyle ilgili bir tahlile kapı aralayan bazı ipuçları bulabiliriz. Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde, Engels ise *Köken*'de toplumları belirleyen iki tür ilişki-den söz ederler: "Yaşamı üretmek, hem işle kendi öz yaşamını, hem de üreme yoluyla başkasının yaşamını üretmek... bu noktada artık çifte bir ilişki olarak görünmektedir, bir yandan doğal bir ilişki olarak, öte yandan da toplumsal bir ilişki olarak..." (Marx ve Engels, 1992: 51, *değıştirilmiş çeviri*).⁷ Ve

Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde, maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşama araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiğı aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belli bir tarihsel dönem ve belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir (Engels 1971: 14).

Özellikle ikinci alıntıda, üretim ve türün üremesi ve idamesi anlamında yeniden üretim, bütün çağlarda toplumsal yapıları belirleyen en temel maddi süreçler olarak anılmaktadır. Başka bir deyişle, toplumların maddi temelinde üretim ilişkilerinin yanı sıra yeniden üretime de böylelikle yer açılır. Kadınların ezilmesini, farklı üretim ilişkileri çerçevesinde oluşan farklı yeniden üretim süreçlerini, yani farklı aile/hane biçimlerini açıklayabilecek bir teorinin yapı taşlarını işte bu yeniden üretim kavramının çevresinde aramak gerekir.

Ne var ki, sözü geçen alıntılarda vaadedilen şey gerçekleştirilmez. Marx ve Engels bu yöntemi kapitalizmin tahlilinde uygulamazlar. Engels, *Köken*'in "Önsöz"ünde söylediğinin tersine, kitabın ana gövdesinde aileyi tahlil ederken sadece üretim ilişkilerine, bu somut durumda özel mülkiyete gönderme yapmakla yetinir.⁸ Böyle olduğu için de, işçi ailesinin dönemsel dalgalanmalar ötesinde varlığını sürdürmesini mümkün ve gerekli kılan maddi temeli, emek gücünün yeniden üretimini tümüyle gözden kaçırmış olur.

Yeniden üretim kavramının Marx'ın yapıtındaki konumuna

döndüğümüzde iki farklı kullanımla karşılaşırız. Kapitalist üretim sürecinde işçi sınıfıyla burjuvazinin, ya da ücretli emekle sermayenin ve bunlar arasındaki ilişkinin yeniden üretilmesi sürecini Marx toplumsal yeniden üretim olarak kavramlaştırır ve çoğunlukla yeniden üretim kavramıyla kastettiği budur. Bunun yanı sıra, sözünü ettiğim sınırlı sayıda örnekte, insanların yeniden üretiminden yani soyun yenilenmesinden söz eder Marx.

Marx'ın anlatımında, kapitalizmde üretim ile yeniden üretim iç içedir. Üretim sürecinin bizzat kendisi, bir kez daha başlayabilmesi için gerekli olan koşulların dolaşım alanı dışında kalan bölümünü üretir: işçiyi emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan mülksüz olarak, kapitalisti de emek gücü satın alma gereksiniminde olan mülk sahibi olarak. Ancak, kapitalist yeniden üretim sürecinin bütünü içine Marx, ayrıca, bölüşüm ve mübadele uğraklarını da dahil ederek, ücretli emek – sermaye ilişkisinin yeniden üretimini somutlaştırır. Bu toplam yeniden üretim sürecinin tahliline iki şeyi dahil etmez Marx. Bunlardan ilki, halihazırda faal olan emek gücünün yeniden üretimidir. Başka türlü söyleyecek olursak, işçilerin bireysel tüketim süreçlerini, ücretleriyle aldıkları geçimlik malların tüketilebilir hale gelmesi için harcanan emeği tahlil dışında tutar. Yöntemsel metinlerde bir vaat olarak yer alsın da, kapitalizmin tahlilinde bir kör nokta olarak duran ikinci yeniden üretim uğrağı ise, insanların üretimi, gelecek kuşakların doğurulması, bakılması, yetiştirilmesidir. Aslında toplumsal yeniden üretimin farklı uğrakları olan bu iki boyutun tahlil dışı tutulması Marx açısından bir sorun oluşturmaz. *Kapital*'de şöyle der Marx: “İşçi sınıfının yaşamaya devam etmesi ve yeniden üretilmesi, sermayenin yeniden üretilmesinin her zaman için zorunlu bir koşuludur. Ama kapitalist, bunun yerine getirilmesini, emekçinin hayatta kalma ve üreme içgüdüsüne rahatça bırakabilir” (2000: 546). Marx burada, işçinin kapitalizm öncesinin emekçilerinden farklı olan “özgürlüğü”nden söz etmektedir: Emek gücünü istediği patrona, geçici bir süre için satma özgürlüğünden. Ücretli emeğin bu özgüllüğünün tarihsel olarak ortaya çıkması, yani emek gücünün yeniden üretiminin sermayenin katkısı ve denetimi dışında sağlanmasının mümkün olması, bu gereğin iş günü ve mekânı dışında karşılanıyor olması anlamına gelir. Bu, bir yanıyla da, sermaye ilişkisinin dışında, yani metalaşmamış ilişkiler içinde gerçekleşen bir yeniden üretim süreci demektir. Kadınların işçi ailesi içindeki eş ve anne konum-

ları tam da böyle metalaşmamış ilişkilere işaret eder (Briskin, 1980: 153). Başka türlü söylendiğinde, ücretli emeğin ortaya çıkışının tarihsel koşullarından biri de bu yeniden üretim sürecini üstlenecek belli öznelerin varlığıdır. Patriyarka, *toplumsal cinsiyeti belirli* bu öznelerin tarihsel kuruluşunu sağlamıştır. Marx kapitalizmin üzerinde yükseldiği somut tarihsel koşulları sayarken de, bu özel koşula hiç değinmez. Sermaye birikimini anlatırken ele aldığı başka tarihsel koşullardan farklı olarak bunu hiç gündeme getirmeyişi, yukarıdaki alıntıda da olduğu gibi Marx'ın meseleye "içgüdüler" düzeyinde yaklaşmasıyla yakından bağlantılıdır. Soyutlamasını fazla ileri götürmüştür Marx: Emek gücünün yeniden üretiminin bu boyutunu yalnızca belirli tarihsel koşullardan değil, genel olarak tarihsellikten soyutlamıştır.

Bu soyutlamayla birlikte, tıpkı sözünü ettiği kapitalist gibi Marx da, başka açılardan büyük bir ustalıkla gizemsizleştirdiği, tarihselleştirdiği kapitalist biçimlerin ufkuna hapsedmiş olur kendini. Kapitalizmde insanlar-arası ilişkilerin şeyler-arası ilişkiler dönüştüğünü söyleyen, bireysel emeğin ancak metalar-arası ilişkiler dolayısıyla toplumsal emeğin bir parçası haline geldiğini sergileyen ve bunu "meta fetişizmi" kavramıyla eleştiren Marx, kadınların ev emeği söz konusu olduğunda bu eleştireliliğini yitirir: Mübadele edilmediği için "değer" biçimine brnmeyen ve dolayısıyla kapitalizmin gzlkleriyle görünmez olan bu emeği *görünmez bırakmakta* bir beis görmez. Kullanım değerleri ürettiği için zaman dışı ve değişmez gibi görünen bu üretim faaliyetini Marx da doğal bir veri olarak alır kısacası. Bu zgl sorun söz konusu olduğunda kapitalizmin ufkuna hapsolmuştur Marx ve ev emeğini bir tahlil konusu saymayacak biçimde doğallaştırmıştır.

Susan Himmelweit, Marx'ın yapıtında yeniden üretimin üretime oranla doğaya daha yakın, dolayısıyla da daha az toplumsal ve tarihsel tahlilin temeli olmaya daha az yatkın gibi göründüğünü söyler. "Ancak" der yazar, "bu yeniden üretim anlayışı, bizzat üretim ile yeniden üretimi birbirinden kesin bir şekilde ayıran... kapitalist toplumun bir ideolojik etkisidir" (1991: 219). Bu, Marx'ın kendi deyiőıyla, düpedüz "... toplumsal biçimleri doğanın ve usun ölümsüz yasalarına dönüştürmek" (Marx ve Engels, 1993: 128) anlamını taşır. Linda Nicholson aynı sorunu Şöyle ifade etmektedir: "retken' faaliyetler evin dışına taőınıp değişimin ve dinamizmin dünyasını oluőtırmaya başladığında, 'yeni-den üretim' faaliyetleri de artık ya insan varoluőunun ... tarihsel

olmayan yönleri olarak ya da ekonomideki değişikliklerin yan ürünleri olarak görülmeye başlanmıştır” (1987: 25). Marx'ın sorunu ev emeğini, (artık değer üretmemeye anlamında) üretken olmayan emek olarak görmesi değildir. Sorun, bu emek sürecini doğallık alanına kovarak teorik bakışının dışına çıkarmasıdır. İki şeyi birbirinden ayırmak gerekir: Kapitalizmin özgül yapısını ve dinamiklerini kavramak için gerekli olan bu kavramların uygun bağlamlarda kullanılmalrı başka şey, bunların, kapitalizm dışı toplumsal biçimleri görünmez kılacak biçimde genelleştirilmesi başka şeydir.

Öyleyse Marx'ın yöntemini sonuna kadar götürmek, üretim ile yeniden üretimin kapitalizmdeki fetişleşmiş ayrılığını eleştirerek insanların yeniden üretimini (artık adını koyarak) patriyarkal kapitalizmin maddi temeline dahil etmek gerekir. Bir kez bu yapıldığında, işçi ailesinin ve bu aile içindeki erkek egemenliğinin temeli, emek gücünün yeniden üretiminde harcanan karşılıksız emek olarak ortaya çıkacaktır. Bunun anlamı şudur: Emek gücünün yeniden üretimi toplumsal anlam taşıyan, yani eşitsiz ve hiyerarşik olabilecek ve tarihsel dönüşüme açık toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşen bir emek harcama ve üretim sürecidir.⁹

Karşılıksız ev emeğini ortaya çıkarabilmek ve bir tahlil konusu haline getirebilmek için ise, toplumların belirlenim sürecini kavramlaştırırken üretimin yanı sıra yeniden üretime yer vermek gerekir. Böyle bir yöntemsel açılım, yani üretim ilişkileri ile yeniden üretimin birliği, bize patriyarkanın farklı toplumlarda büründüğü farklı biçimlere ilişkin bir anahtar sunacaktır.

Doğal/toplumsal, yeniden üretim/üretim kopukluğunun aşılmasıyla birlikte kapitalizmde erkek egemenliği başka bir ışıktaki görünmeye başlar: Kadınlar, işçi ailesi içinde emek gücünün yeniden üretiminde karşılıksız emek harcarken, mülk sahibi sınıflarda soyun yenilenmesi ve aile fertlerinin bakımı sorumluluğunu üstlenirler. Kısacası, yeniden üretim kadınların ortak ezilmişliğinin farklı sınıflarda büründüğü somut biçimleri açıklar. Görüldüğü gibi burada, bir yandan “biyolojik” yeniden üretimle emek gücünün toplumsal yeniden üretimi arasındaki, öte yandan ev emeği ile sınıfların yeniden üretimi arasındaki kopukluk, hatta uçurum aşılmıştır. Toplumsal yeniden üretim bir bütün olarak, üretim, dolaşım, bölüşüm, tüketim, emek gücünün yeniden üretimi ve soyun yenilenmesi uğraklarını içermektedir (Vogel, 1983 ve 1995). Başka bir deyişle, kapitalizmde toplumsal yeni-

⁹ Frigga Haug üretim/yeniden üretim ayrımı yerine “yaşam araçlarının üretimi” ile “yaşamın üretimi” kavramlarını önerir, çünkü yazara göre her ikisi de ayrıca yeniden üretilmektedir (Haug, 2002: 10).

den üretim salt kapitalist bir süreçten ibaret değildir, kullanım değerleri üretiminde eklemlenmiştir.

Marx'ın yeniden üretimi ve ev emeğini doğallaştırması, yukarıda da belirttiğim gibi, zaman zaman onun da kapitalizme özgü tarihsel biçimleri evrenselleştirdiği anlamına gelir. Kapitalizmin tarihsel olarak özgül üretim biçimi olan "genelleşmiş meta üretimi", devletten, akrabalık ve soy ilişkilerinden özerkleşmiş bir üretim alanını dile getirir. Bu alana, "ekonomi" adı altında, başka tüm toplumsal ilişki ve etkilerden bağımsızlaşmış bir devrim atfedilir ve ideoloji bu biçimiyle mutlaklaştırır ekonomiyi. Ama kapitalist toplumda, bu özerkleşmiş ve kr amacına yönelik biçimiyle ekonomi *gerçekten de* insanların tüm faaliyet biçimlerini belirleyen bir öncelik kazanır. Nicholson kapitalizmde ekonominin bu belirleyiciliğiyle kr amacına yönelik üretim olması arasındaki bağlantıyı şöyle kurar: Yiyecek ve mal üretimi *insanların bu ihtiyaçlarının karşılanmasının ötesinde* bir önem ve öncelik kazanır. Ve buradan şu us yürütmeyle devam eder: "... şayet kapitalist toplumda ocuk yetiştirmek veya hasta bakmak gibi faaliyetler de, yiyecek ve nesnelere üretimiyle ilgili faaliyetlerin olduğu gibi kolayca kr sağlamaya ynelebilmif olsaıdı, biz de insan toplumlarının çocukları yetiştirme ya da hastalarına bakma biçimlerinin, [insanların] giriştikleri bütün başka yaşam faaliyetlerini yapılandırđına inanabilişdik" (1987: 20). Oldukça ulaştırılmış bu iddianın ortaya koyduğu durumu bir kez daha vurgulamakta yine de yarar var: şimdiki içeriğiyle ekonomi kavramı tarihsel maddecilik düzlemine ait bir kavram değildir; bu düzleminde belirleyici konuma yerleştirilmesi gereken kavramlar, emek, üretim faaliyeti gibi kavramlardır.

Nitekim, her ne kadar, Marksist yazında "ekonominin belirleyiciliği" ni tarih teorisinin bütün toplumlar için geçerli bir yasallığı olarak sunmak yaygın sa da, Marx kendi yapıtını "ekonomi politik" olarak değil "ekonomi politiğin eleştirisi" olarak nitelendirir: yani kapitalist ekonomi alanının bilimi değil, bu alanın grnglerinin ötesine geçerek onun özerkliğini sorgulayan bilim. Ancak bu ikilik ve gerilim, Marx'ın yapıtında da yer yer kendisini gösterir.

Yine de, gelecek ufkumuzu Nicholson'un yukarıdaki sözlerini ciddiye alarak çizmek, kadınların karşılıksız ev emeğinin özgürleşmesi açısından çok önemli. "Ekonomi" fetişizmi aşılmaksızın, karşılıksız ev emeğinin ortadan kalkması, onun toplumun kolektif faaliyetinin bir parçası olarak algılanıp düzenlenmesi

mümkün değildir: “Ekonomi” zaten, üretimin, yeniden üretime yönelik faaliyetten ve burada harcanan emekten ayrılmış biçiminin adıdır. Dolayısıyla da, kapitalist toplum biçiminin yapısı ve mantığı açısından “ekonomi dışı” olan ekonominin alanına dahil etmeye çalışarak ev emeğini “ev içi iktisadi faaliyet” olarak nitelendirmek (Serdaroğlu, 2000: 92); ya da “ev içi üretim tarzı”nın patriyarkanın, *kapitalizmden tümüyle bağımsız olan ekonomik* temeli olduğunu söylemek (Delphy, 1984: 18), bu toplumun fetişleşmiş biçimlerine hapsolmek anlamına gelir. Bunun sadece terminolojik bir sorun olmadığı açık: Bu tür fetişist kavramlar, toplumun üretimini bambaşka bir biçimde örgütleyeceği bir gelecek perspektifinin önüne (istenmeyen) engeller çıkarma ve sınırlar çekme potansiyelini hep taşırlar.

Nesnelerin üretiminin, tek üretim biçimi olarak evrenselleştirilmesi, kadınların harcadığı emeği bir başka açıdan da görünmez kılar: yeniden üretime yönelik olarak, ama özellikle de bakım işlerinde harcanan emeğin çok boyutluluğunu, zenginliğini gizler. Maddi ürünler üreten emeğin ötesine doğru uzanan ve insanlar üzerinde harcanan bu emek duygusal, zihinsel, manevî emektir. Yeniden üretimi bütün boyutlarıyla, mevcut yaşamın sürdürülmesi ve bir sonraki kuşağın yetiştirilmesi için gerekli bakımın manevî, kültürel, duygusal katmanlarıyla birlikte düşündüğümüzde ve buna ayrıca hastaların ve yaşlıların bakımını da eklediğimizde söz konusu olanın basitçe maddi emek olmadığı apaçık ortaya çıkar. Bunun da ötesinde bu emek tanımı, her sınıftan kadının çeşitli çabalarını ve enerji harcama biçimlerini içerir.¹⁰ Bridget Anderson ise “toplumsal yeniden üretime yönelik devasa görevler”den söz eder (2000: 14).

Zaten bilişimin ve hizmet sektörünün bu denli geliştiği bir tarihsel dönemeçte, “ekonomi”nin özerkleşmiş dünyası içinde bile, emek kavramını Marx’ın evrensel geçerlilik atfettiği şu tanıma sığdırmak mümkün değildir: “Emek sürecinde insan etkinliği, demek ki, emek araçlarının yardımı ile üzerinde çalışılan malzeme, başlangıçta tasarlanan bir değişikliği meydana getiriyor... Süreç üründe sona erer ve ürün bir kullanım değeridir. Doğanın sağladığı malzeme bir biçim değişikliğiyle insan gereksinimlerine uyarlanır” (2000: 183). Nitekim Marx’ın emek kavramının, bu tanımda ima edilen, maddi ve somut nesnelerin üretiminin ötesine doğru genişletilmesi mümkündür ve zaten yazarın kendisinin de yer yer¹¹ benimsediği bir yaklaşımdır.

10 Ev emeği kavramının kadınların duygusal ve cinsel etkinliklerine doğru genişletilmesi, hiç kuşku yok ki, kadınların erkekler ve çocuklarla kurdukları her türlü duygusal ve cinsel ilişkinin “emek harcamaya”, “hizmet” vermeye *indigendiği* anlamına gelmez. Burada söz konusu olan, *duygu ve cinsellik paylaşımının* ötesindeki (ya da berisindeki) bir katmandır bu ilişkilerin: Kadınların, ister kendi niza ve tercihleriyle olsun, ister çıplak şiddet ya da şiddet tehdidi karşısında, *tek taraflı* olarak harcadıkları maddi/manevî enerji, çabadır. Ev emeğinin, cinselliği ve aşkı da içerecek biçimde bütün zenginliği içinde kavranmasının bir örneği için bkz. Delphy ve Leonard (1992: 23): “[Bu emek] ev işini, erkeklerin [gelir getirici G.A.S.] işleri için çalışmayı, aile fertlerine duygusal hizmet vermeyi, çocuk bakımını, ailenin düşünün ve hasta fertlerinin bakımını, kocalara cinsel hizmet vermeyi ve çocuk doğurmayı kapsar.” Ve “...tatiller için yer ayırmak, hasta akrabaları hastanede ziyaret etmek, aile dükkanında çalışmak, komşulara yardım etmek, [aile fertlerine G.A.S.] moral destek vermek...” (78-79). Ayrıca bkz. (226). Yine bu çeşitliliği ortaya koyması açısından bkz. Beasley (1994: 25). “Duygusal emek” kavramının ilk kullanımlarından biri ev-dışı bir işe ilişkindi: A.R.Hochschild (1983) *The Managed Heart* adlı kitabında, uçak hosteslerinin her zaman güler yüzlü olma zorunluluklarının bir duygusal emek gerektirdiğini ileri sürmüştü.

11 Örneğin *Kapital*’in 3. cildinde.

- 12 Son bölümde bu sorunu daha ayrıntılı olarak ele alacağım.
- 13 Delphy dışında, örneğin Gimenez, 1997; Hennessy ve Ingraham, 1997 ve Kuhn ve Wolpe, 1997

Ne var ki, kadınların bakım işlerinde harcadıkları emeğin bir özelliği de, sahip olduğu duygusallık boyutu itibariyle nicelik olarak ifade edilebilecek bir emek olmayışıdır. Bu yüzden de, ev içinde yapılan bakım işlerinin tüm manevî, duygusal boyutlarıyla emek harcamak olarak kabul edilmesinin yolu, bu emeğin *ev içi (karşılıksız)* biçimiyle *ücretli* bakım işlerinde harcanan emek arasındaki *sürekliliğin* kurulmasından geçer. Toplumsal yeniden üretimin bir parçası olarak tanımlanan bir “bakım” kavramı bu sürekliliği kurmayı kolaylaştırır (Brenner, 2002: 2). Böylece, bu emeğin toplumsal gerekliliği, ne kadar “devasa” bir iş olduğu ortaya çıkar. Başka bir deyişle, kamusal alanda, ücretli olduğu için emek zamanı olarak nicelik cinsinden ifade edilen bakım işleri ile hem maddi bir üründe somutlaşmadığı, hem de karşılıksız olduğu için emek zamanı olarak ifade edilmemiş ev içi bakım emeği arasında kurulacak süreklilik, kadınların karşılıksız bakım emeğini görünür hale getirir.¹²

Sosyalist Feminizm, İki Sistemli Teoriler ve Maddecilik

Emek, üretim, yeniden üretim kavramları bizi “maddeci feminizme” ve feminizm içinde maddeciliğe atfedilen farklı anlamlara getiriyor. “Maddeci feminizm” ilk dile getirildiğinde, toplumsal cinsiyetle emek süreçleri ve üretim ilişkileri arasındaki bağlantıları kavrama ve açıklama çabasını kast ediyordu. O dönemde kendisini Marksist feminist değil de maddeci feminist diye adlandıran feministlerin¹³ şöyle bir kaygıları vardı: Bir kısmını yukarıda açıklamaya çalıştığım nedenlerle Marx’ın çeşitli kavramları, kimilerine göre ise teorik çerçevesinin bütünü, feminist bir tahlilin önünü tıkıyordu. Ancak bu kavramların ya da teorinin sınırlarının aşılmasında ise yine de tarihsel maddeci yönetime başvurmak gerekiyordu. Örneğin, bir sonraki bölümde teorisini ayrıntılı bir biçimde ele alacağım Christine Delphy, İstanbul’da yaptığı bir konuşmada, kendi tahlilinin köklerinin Marksist paradigma içinde olduğunu söylüyor ama hemen ardından yaklaşımını “maddecilik” olarak nitelendiriyor ve şöyle diyordu: “Marx’ın yöntemiyle Marx’ın teorik sonuçlarına karşı fikir geliştirmek zorunda kalmak, maddeci feminizmin paradokslarından biridir” (1999a: 3). Aynı biçimde, Rosemary Hennessy ve Chrys Ingraham da, feminizmin Marksizm ile arasındaki eleştirel etkileşimden söz ettikleri kitaplarının adını *Maddeci Feminizm* koymayı tercih et-

mişlerdir (Hennessy ve Ingraham, 1997). Burada da amaç, hem kadınların ezilmesinin kaynaklarını, emeklerinin denetlenmesi ve bu emeğe el koyulması süreçlerinde aramak, hem de bu süreçlerle kapitalist üretim tarzı arasındaki ilişkiye açıklık getirmektir. Öte yandan, teorik ve politik hedefleri, yine üretim ve bölüşüm düzlemlerinden hareket eden bir toplumsal dönüşüm perspektifi geliştirmek olan başka feministler, kadınların emeği ve üretim süreçlerindeki konumlarına ilişkin olarak geliştirdikleri tahlillerin maddeci tahliller olduğunu ileri sürmekle yetinmeyip, kendilerini Marksist ve/ya da sosyalist feministler olarak adlandırmışlardır. (Himmelweit, 1991; Brenner ve Ramas, 1984; Hartmann, 1981; Barrett, 1980). Burada önemli olan yine, kültür, söylem, ideoloji, politika düzlemleriyle emek ve üretim süreçleri arasında, ikincinin şekillendirici olduğu bağlantılar kurmaktır.

Ancak son 20-25 yılda bu doğrultudaki çabalar toplum bilimlerinde ve politikada genel olarak prestij yitirirken feminizm de bundan yeterince payını aldı. Bu dönemin Anglo-Sakson kökenli feminizmde merkezi bir konuma yerleşen kitaplardan birisi *Feminism as Critique (Eleştiri Olarak Feminizm)* (Benhabib ve Cornell, 1987) adlı derlemeydi. Kitabın “Giriş”inde yazarlar Marx’ın emek ve üretim kavramlarının belirlediği “üretimci paradigma”nın aşılması gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre, yeniden üretim kavramının tahlile dahil edilmesi sorunları çözmüyordu çünkü Marx kapitalizme özgü emek ve üretim biçimlerini evrenselleştirmiş; ya da tersinden, üretim kavramını kapitalizmdeki özgül biçimine indirgemişti (Benhabib ve Cornell, 1987).

Ne var ki, yukarıda da göstermeye çalıştığım gibi, bu kaygılar Marx’ın söz konusu sınırlarını aşıp yine de üretim ve emek süreçlerinin belirleyiciliğini temel almanın önünde bir engel oluşturmaz. Ancak süreç böyle gelişmedi ve bu kavramlar feminizm içinde yaygın bir biçimde teorinin tümüyle dışına itildi. Böyle olunca da, temel sorunsal, ev işlerinin, bakım ve yetiştirme pratiklerinin kendilerinin nasıl dönüştürülebileceğinden, bu pratiklerin çevresinde oluşan, paylaşımcılık, dayanışmacılık, vericilik gibi değerlerin kamusal alana nasıl taşınabileceğine kaydı.¹⁴

Maddeci/Marksist bir yaklaşımın mümkün kıldığı ve öngördüğü, nesnel süreçlerin tahliline dayalı teorilerden öznelliğe doğru bir ağırlık kaymasına bütün toplum bilimlerinde tanık olmak mümkün. Aynı biçimde, bütünlüklü, sistematik yaklaşımlar karşısında tikelcilikten yana bir tercihin egemen hale geldiği de açık.

14 Bu konuda bkz. Acar-Savran (2001). Habermas’ın feminizm içindeki etkisinin bu açıdan uzantıları için bkz. Acar-Savran (2002).

15 Annette Kuhn ve Ann Marie Wolpe bu tikellik ve öznellik yceltmesini daha 1987 yılında tespit etmişler ve bunun bir teori düşmanlığından ziyade *belirli* bir teorik yaklaşıma denk düştüğünü ileri sürmüşlerdi: “Günlük yaşamı anlamlandıran ‘tahliller’ üretme uyarısı Weber tarafından geliştirilmiş olan ‘eylem teorisi’ne eklenmiş bir epistemolojinin içine yerleştirilebilir... Eyleme dayalı bir referans çerçevesinin uzantısı, dünyanın, somut yüz yüze etkileşim durumlarında aktörlerin ürettikleri ve kullandıkları öznel anlamlara indirgenebileceği ve bu anlamlarla açıklanabileceği [saptamasıdır]” (Kuhn ve Wolpe, 1987: 85).

Bu eğilimler, feminizmdeki, tek tek kadınların znelliklerinin yüceltildiği bir teori karşıtlığına kolaylıkla dönüşebiliyor. Bu da, kadınların kendi yaşadıkları deneyimleri birebir anlamlandırabilecekleri bir yaklaşım arayışına denk düşüyor.¹⁵

Feminizmde yaygın olan bu öznellik ve tikellik eğilimlerinden kendisini ayıracak biçimde “maddecilik” terimine başvuran bir başka feminist akım da, cinsellik, beden gibi görünür farklılıkları politikanın temeline yerleştirir. “Arzu”, “haz”, ya da “beden” bu tür “maddeci” feminist yaklaşımların ekseni haline gelir. Emek, retim, yeniden üretim süreçlerini merkezi bir konuma yerleştiren bir feminizm anlayışından, sözünü ettiğim bu “yeni” maddeciliğe doğru evrimin ara halkalarını ise, Althusser’de “ideoloji”nin maddiliği tezi, yapısalcılık-sonrası teorilerde “söylem”in, Foucault’da ise “arzu” ve “beden”in maddiliği oluşturur. Bu egemenleşen söylemde, ideoloji, ve kültürel pratikler giderek başka şeyleri unutturacak biçimde tek başına ön plana çıkar. Sonuç olarak, kendilerine ‘maddeci’ diyen bu yaklaşımlar yukarıda sözünü ettiğim maddeci feminizmin yadsınması üzerinde yükselirler. Çok iyi bilindiği gibi bunlar bir yandan da kendilerini sistematik ve bütünlüklü bir patriyarka tahlilinden ayırmaya çalışırlar: Artık anlamlandırma, yerellik ve kısmilikle yetinmelidir (Hennessy ve Ingraham 1997).

Oysa erkek egemenliği *sistematik ve nesnel* bir toplumsal ilişkiler ağıdır ve *yaygınlığı* toplumsal ilişkilerin tamamını kapsayacak boyuttadır. Bu nesnel *bütünlüğün* düşünsel kuruluşunu mümkün kılabilecek bir feminizm ancak sözcüğün klasik anlamıyla maddeci bir yaklaşım olabilir: Bu sistematiki kavramak ve kadınların emeğine, bedenine, kimliğine el konusunun i bağlantılarını kurmak için, emek ve üretim düzlemine özgü nesnel toplumsal ilişkilerden yola çıkmak gerekir. Erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğinin özgül dinamiklerini başka egemenlik biçimleri içinde eritmemenin yolu ancak bu olabilir. Erkeklerin nesnel süreçlerden kaynaklanan ayrıcalıkları ve çıkarlarının ortaya konması ise, feminizmin *politik* bir hareket olmasının önünü açar. Bu ayrıcalıklar ve çıkarlar, erkeklerin bireysel ve öznel niyetlerinden bağmsız, onlar isteseler de istemeseler de toplumsal yapının onlara sağladığı avantajlardır: “Hiçbir erkek bireysel olarak kendi konumundan vazgeçemez. Yalnızca, mevcut ayrıcalıklarından, daha fazla ayrıcalığa sahip olmak üzere yararlanmamayı seçebilir. Ancak pratikte çok az sayıda erkek bir kadın lehine terfi edil-

mekten feragat eder ya da ev içi rollerin tümüyle eşit paylaşımını kabul eder...” (Delphy ve Leonard, 1992: 261-262). Kadınların karşılıksız ev emeği ve yeniden üretimdeki konumları sorgulanmaya başladığında ise, artık erkeklerin karşılıksız hizmet görme, çocuklarının ve hasta akrabalarının bakımını karşılıksız sağlama, iş gücü piyasasında ayrıcalıklı konumda olma olanaklarının altı oyulmaya yüz tutmuştur.

Erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğin bu sistematik ve nesnel niteliğini ifade etmek için 1970'lerin feminizminde patriyarka kavramına başvuruluyordu. Bu kavrama, çok özgül bir kapitalizm-öncesi toplumsal ilişki biçimini ifade ettiği ve kapitalizmin yanı sıra başlıbaşına bir üretim tarzını ima ettiği için itiraz edildi (Barrett, 1980). Nitekim aşağıda Delphy'nin teorisini incelerken göreceğimiz gibi, patriyarka kavramının böyle kullanımları da oldu. Ancak, kapitalizmden tümüyle soyutlanarak tahlil edilemeyecek, ama kapitalist ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmamış emek ve üretim süreçlerine dayalı, kendi sistematik eğilimleri ve dinamikleri olan, tarihsel olarak kapitalizm tarafından devralınmış, dönüştürülmüş ve onun maddi temeliyle eklemlenmiş bir patriyarka kavramı da pekâlâ mümkündür. Patriyarkanın özgül iç dinamikleri ve bunların kapitalizmle ilişkisini Hennessy ve Ingraham'dan aldığım şu pasaj çok iyi anlatıyor:

... mülk sahibi kapitalist sınıf tarihsel olarak patriyarkal toplumsal yapıları devralmış ve bunlardan yararlanmıştı, ancak bu yapıların hepsi kapitalizm için gerekli olmayabilir. Açıktır ki, ... tecavüz, dayak, klitoris sünneti ve başka cinsel şiddet biçimleri... kapitalizme özgü değildirler. Ancak bu pratiklerin büründüğü tarihsel biçimler ve bunların günümüz dünyasında birçok kadına karşı kullanılması da kapitalizmden bağımsız değildir” (1997: 11).

Erkek egemenliğinin kapitalizm-öncesi biçimiyle kapitalist toplumlarda kadınların evde harcadıkları karşılıksız emek arasındaki bağlantıyı ve sürekliliği ortaya koymayı mümkün kıldığı ölçüde patriyarka kavramı vazgeçilmezdir. Ayrıca, patriyarkanın kapitalizm-öncesi ve “modern” biçimlerinden söz etmenin, bu farklılığı kavramlaştırmanın çeşitli yararları olduğu yadsınamaz: En azından patriyarkanın “modern” biçiminin hafife alınmaması, onun da kendine özgü bir sistematığı olduğunun ortaya konabilmesi açısından böyledir bu. Modern patriyarka ile geleneksel biçim arasındaki ilişki, hem bir sürekliliği hem de bir kopuşu ifade eder.¹⁶

Patriyarka kavramı bizi, 1970'ler ve 1980'lerde sosyalist feminizm içinde yaygın olarak tartışılan “iki sistemli teoriler”e getiri-

¹⁶ Bu süreklilik/kopuş diyalektiğiyle ilgili olarak bkz. Acar-Savran (2002: 270).

yor. Bu teoriler, “ev emeği tartişması”nın boşluklarından ve yarınsız bıraktığı sorulardan hareket ederek geliştirilmiş teorilerdi. Öte yandan, bütün sorunlarına karşın, ev emeği tartişmasındaki katkıların en azından bir bölümü, feminizmin ev emeğine yaklaşımı açısından ileriye doğru atılmış adımlardı. Herşeyden önce, bu tartişmada aile bir tüketim birimi olmanın ötesinde bir üretim ortamı olarak ele alınıyordu. Ayrıca, bu teorilerin bazılarında kadınların ezilmesinin maddi temelinin kapitalizm dışında bir üretim faaliyetine yerleştirilmesi, patriyarka tahliline doğru aralanmış bir kapıydı. Ve nihayet, bu yaklaşımlar kadınların dünyaya bakışını perdeleyen “ev kadınlığı” yceltmesinin yerini ev emekiliği çıplak gerçeğine bırakmasının önünü açıyordu. Ann Oakley, ev kadınlığının çeşitli kadın kesimleri açısından özenilecek bir konum, saygınlık taşıyan bir statü olarak algılandığını söyler (1974). Emekçi kadınların bir bölümünün yapmak zorunda olduğu işler düşünüldüğünde, ev kadınlığının sığınılacak bir liman gibi görünmesi anlaşılabilir de. Ferhunde zbay 1950-1980 Türkiyesi için şu gözlemi yapar: “‘Kentli evkadını’ olmak köydeki bütün genç kızların rüyasıdır. Bu rüya, kırsal kesimdeki ağır iş yükünden kurtulma rüyasıdır; aile içindeki yaşlı kadının otoritesinden kurtulma ve ‘kendi evinin kadını’ olma rüyasıdır” (1990: 133). Evde yapılan işlerin, özellikle orta sınıf kadınlarının kişilikleriyle i ie girdiği, “gün”lerin bilgi alışverişi sağlamak dışında yapılan işlerin ve üretilen ürünlerin sergilenmesine de hizmet ettiği açıktır. Ev kadınlığının düpedüz bir zanaat olarak da yüceltildiğini söylemek çok da zor değildir. İşte ev emeği tartişması -her ne kadar kavramsal karmaşıklığıyla bu yüceltmenin asıl öznesi olacak kadınların erişimlerinin dışında kalsa da- en azından feminizmin dağarcığına bu yüceltmeyi parçalayacak “ev emeği” kavramını sunmuştur. Bu yeni mercekten bakıldığında, ev kadınlığı prestijli bir konum değil, karşılığı ödenmeyen bir iştir. Ev emeği böylelikle bir tahlil konusu olarak toplum bilimlerinin gündemine girmiştir.

Ne var ki, yazının başında da değindiğim gibi, “ev emeği tartişması” çok temel bir sorunu, bakışının dışında tutuyordu: Ev emekçilerinin kadınlar olduğu varsayılıyor, ev içi işlerin bölüşümünü belirleyen toplumsal cinsiyet hiyerarşisi bir sorun olarak ele alınmıyordu (Brenner ve Ramas, 1984; Fox, 1980). Soyut tanımların tutarlılığına öncelik tanınmıştı ve cinsiyetten arındırılmış bir kategori olarak ev emeğinin sermaye birikimindeki yeri araştırılıyordu. Bu tartişmanın parametreleri açısından ev emeği-

nin öznesi erkekler de olabilirdi. Aile, örtük olarak da olsa, kendi içinde çıkar çatışmasını barındırmayan türdeş bir birim olarak, yalnızca aile dışı ekonomik yapıyla ilişkisi açısından ele alınıyordu. Bunun sonucunda da, tartışmanın konusunu oluşturan işçi ailesindeki erkek egemenliği, Marx ve Engels'ten bu yana olduğu gibi görünmez kalıyordu.

Oysa, emek-sermaye çelişkinin dinamikleri ortaya konmaya çalışılırken meşru olan bu soyutlama, tam da kadınların ezilmesinin yapısal nedenlerini kavramak söz konusu olduğunda bu meşruluğunu yitirir. Bu soyutlamayla yola çıkıldığında, daha baştan asıl mesele bir kenara koyulmuş olur. Bundan sonra kadınların ev içinde harcadıkları emeğin toplumsal tâbiyetleriyle ilişkisi üzerine bir şey söylemek için artık çok geçtir. Bunun bir uzantısı olarak da, ev içindeki cinsiyetçi işbölümünü dönüştürme perspektifinden yoksun bir çerçevedir bu. Nitekim, sadece kadınların karşılıksız emeğiyle kapitalizm arasındaki bağlantıya odaklaşan tahliller, feminist politikanın gündemini genişletecek talepler üretmekte etkili olamadılar.

İki sistemli teorilerde ise, kadınların ev emeği ile kapitalizm arasındaki ilişkinin yanı sıra, ev emeğinin toplumsal cinsiyet yüklü niteliği de tahlil konusu haline gelir. Bu teorilerin paylaştığı genel çerçeve şu şekilde anlatılabilir: Patriyarka ile kapitalizm birbirinden beslenecek, birbirini pekiştirecek biçimde eklemlenmiştir ve kadınların karşılıksız emeğinden hem kapitalizm hem de patriyarka yarar sağlar. İki sistemli teorilerin çoğu, şu ya da bu biçimde üretim ve yeniden üretim kavram ikilisine başvurur. Martha Gimenez'in yaklaşımı, farklı dönemlerde ve farklı sınıflarda patriyarkanın büründüğü somut biçimi açıklayacak biçimde, yeniden üretimin mevcut üretim ilişkileriyle birliği içinde ele alındığı bu teorilerin bir örneğidir. Şöyle der Gimenez: “Genel yönetsel ilke, cinsel eşitsizliğin maddi temelinin, sınıf ilişkileri ya da üretim ilişkileriyle, tarihsel olarak özgül bir üretim tarzında geçerli olan fiziksel ve toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin eklemlenmesinde aranması gerektiğidir” (1978:75). Bu yaklaşımın örnekleri çoğaltılabilir.¹⁷ Ancak hem üzerinde en çok tartışılmış iki sistemli teori olduğu için hem de kapitalizmle patriyarkanın birbirini pekiştiren dinamikleri kadar birbiriyle çelişen dinamiklerine de yer vermesi bakımından özel sayılabilecek bir örnek olduğu için Heidi Hartmann'ın temel tezlerine kısaca bakmak istiyorum. Ayrıca, yukarıda andığım diğer iki sistemli yakla-

17 örneğin, Kuhn ve Wolpe, 1978; Ferguson ve Folbre, 1981.

şımlardan farklı olarak, Hartmann kapitalizm-patriyarka ilişkisini soyut bir yapısal eklemlenme şeklinde kurmaz: Onun teorisi tarihsel somutluğu içinde patriyarkal kapitalizme ilişkin bir açıklamadır (1992).

Hartmann'a göre, patriyarkal iktidarın maddi temeli, gerek üretim gerekse yeniden üretim ve cinsellik alanında, kadınların emek güçleri üzerindeki erkek denetimidir. Patriyarkanın özgül bir biçimi olan tekeşli heteroseksüel evlilik çerçevesinde erkekler bu denetimi, kadınları geçimlerini sağlamalarına imkan verecek işlerden dışlayarak ve cinselliklerini kısıtlayarak kurarlar: "...kadınların kaynaklara ulaşmasını ve cinselliklerini kısıtlamak, erkeklerin, kadınların emek gücünü denetlemelerini sağlar; hem pek çok kişisel ve cinsel yönden erkeklerle hizmet verilmesi amacıyla hem de çocukların yetiştirilmeleri amacıyla" (Hartmann, 1992:142). Tekeşli heteroseksüel evlilik, ayrıca, kadınların cinselliğini erkek hazzına ve üremeye yönelik cinsellik biçiminde kısıtlar. Ancak bu kurumun getirdiği denetleme ve kısıtlama, iki ayrı sistemin, üretim ve toplumsal cinsiyet sistemlerinin tarihsel olarak özgül bir eklemlenme biçimini ifade eder. Yoksa bütün toplumlarda bir ekonomik üretim sistemi, bir de insanların cinsellik, akrabalık ve bakım ilişkilerini düzenleyen bir cinsiyet-toplumsal cinsiyet (*sex-gender*) sistemi vardır. Birbiriyle eklemlenmiş olan bu toplumsal sistemlerin her ikisi de değişkendir ve bunların baskıcı olmayan, eşitlikçi bir sentezleri de tarihsel olarak mümkündür. Patriyarkal kapitalizm, bu sistemlerin günümüzde oluşturduğu toplumsal bütündür. Öte yandan, bunların her ikisi de üretim sistemleridir: Birinde giysi, yiyecek, konut, makine vb. türünden nesnelere üretilir, diğerinde ise toplumsal varlıklar olarak insanlar.

Hartmann'ın teorisinin bence asıl çekici yanı, kapitalizm ve patriyarka arasındaki ilişkiyi kuruş şeklidir: Ona göre, kapitalizm ile patriyarka arasında mantıksal bir bağlantı yoktur: Kapitalizmin patriyarka üzerinde yükselmesi her iki sistem açısından da mantıksal bir gereklilik taşımaz. Bu eklemlenme tarihsel bir olgudur. Dolayısıyla da Hartmann'ın yaklaşımı, bir işlevsel uyum teorisi değildir: Patriyarka ile kapitalizm birbirini besleyebilir de, birbiriyle çelişebilir de. Nitekim, kapitalizmin kadınları ücretli iş gücü piyasasına çekme eğilimi ile patriyarkanın kadınların ev emeğine duyduğu gereksinim çelişik dinamikler oluşturur ve bazen biri bazen de diğeri baskın hale gelir.

Öte yandan, kadınların karşılıksız ev emeğinden hem kapitalizm yarar sağlar hem de bütün erkekler: Erkekler evde karşılık-

sız hizmet alırlar, çocuklarının bakımını yaptırırlar ve bu sayede de iş gücü piyasasında kadınlar karşısında ayrıcalıklı bir konuma sahip olurlar. Kapitalizmin kadınların ev emeğinden ve işçilerin özel birimler halinde yaşamalarından sağladığı yararlar arasında ise, kadınların ev emeği sorumluluklarına bağlı olarak ucuz iş gücü havuzu oluşturmaları, emek gücünün istikrarlı ve sağlıklı bir biçimde yeniden üretilmesi ve bu tür bir aile örgütlenmesinin tüketimi artırması sayılabilir (Hartmann, 1992).

O dönemde Hartmann'a yöneltilen belli başlı eleştirilerle (Young, 1981; Vogel, 1981) genellikle başka iki sistemli teorilere yöneltilen eleştiriler örtüşüyordu. Hem patriyarkanın maddi temelinden söz ediyordu Hartmann ama hem de, patriyarkayı başlıbaşına bir üretim tarzı olarak kavramlaştırmıyordu, yani üretim tarzı tahlilinde Marx'a bağlı kalıyordu. Bu sorunla tam anlamıyla yüzleşmeden patriyarkayı özerkleştirmenin bir yolu bir "yeni üretim tarzı"ndan söz etmektir (Bridenthal, 1976) Bunun tam karşı kutbunda, patriyarkayı ayrı bir sistem olarak kavramlaştırmayıp genel bir toplumsal yeniden üretim kavramına başvuranlar vardı (Vogel, 1983). Bir başka uçta ise, cinsiyete dayalı işbölümüne Marx'ın sınıf tahlilinden daha temel bir statü atfederek, bütünlüklü ve tek bir üretim tarzı kavramının merkezine toplumsal cinsiyeti yerleştiren Iris Young (1981) yer alıyordu.

Özellikle Vogel, bunu izleyen yıllarda tüm teorik çabasını, "birlikli" (unitary) bir teori geliştirmeye yoğunlaştırdı. Ona göre, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin temelinde kadınların, hem üretim hem de yeniden üretim alanlarını içeren toplumsal yeniden üretim sürecindeki konumu yatar. Oysa iki sistemli tahliller sınıf ve toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini birbirinden özerk görüngüler olarak kavramlaştırırlar ve bu yaklaşımda, sınıf mücadelesi ile feminist mücadele birbirinden tümüyle koparılır (Vogel, 1995; 1983).

Yukarıda Marx'ı eleştirirken Vogel'in bu yaklaşımından bazı yönleriyle yararlandım. Ancak, üretim ile yeniden üretimi bütünlendirmekle Hartmann tarzı bir "iki sistemli" yaklaşımın ille karşı kutuplar oluşturması gerekmediği kanısındayım. Hartmann patriyarkayı, örneğin Delphy'nin yaptığı gibi, bağımsız bir ev içi üretim tarzı üzerinde temellendirmez. Dolayısıyla da, Delphy'nin teorisinde olduğu gibi iki paralel yapı söz konusu değildir burada. Hartmann patriyarkal kapitalizmde kadınların üretim ve yeniden üretim alanlarındaki konumlarını birbirleriyle bağlantılı olarak açıklar: Ona göre, kadınların iş gücü piyasasındaki ikincil

18 Türkçe'de Delphy için bkz. Delphy (1992; 1999b ve 1999c). Ayrıca bkz. Delphy (1984); Delphy ve Leonard (1992); Delphy (1999a); Delphy (2002).

konumlarını, karşılıksız ev emeği olmaksızın kavramak mümkün değildir; evliliğe ve dolayısıyla da ev emeğine mahkum oluşları ise, bu ikincil konumları göz önüne alınmaksızın açıklanamaz. Ev dışında ücret karşılığı çalışan kadınların da ev işlerinin neredeyse tümünü stlenmeleriyle ilgili olarak şöyle der Hartmann: "Bu hiç de şaşırtıcı değildir çünkü aile dışındaki, iş gücü piyasasındaki cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların erkeklere maddi bağımlılıklarını korur –kadınlar kendileri ücretli olsalar bile" (1992: 155). Daha baştan bu karşılıklı ilişki kurulmuş olduğu için, bu çerçevede, kadınların karşılıksız ev emeği ile ücretli emekleri toplumsal yeniden üretim sürecindeki konumlarının somut dolayımıları olarak görülebilir. Daha önce patriyarka kavramıyla ilgili olarak söylediklerime dönecek olursak: Patriyarkanın kendi özgül ilişki biçimleri ve dinamikleri vardır ancak bunlar kapitalizmin üretim ve yeniden üretimden oluşan maddi süreçlerinde kök salmıştır. Bu patriyarkal ilişkiler ve dinamikler hem kapitalizmi biçimlendirmiş, hem de kendileri ona uygun hale gelmişlerdir. Böyle bakıldığında, bu ilişki biçimleri ve dinamikler patriyarkal kapitalizmin toplumsal yeniden üretiminin dolayımılarıdır. Tarihsel olarak oluşmuş bu karmaşık bütün içinde patriyarka ile kapitalizm yer yer çatışır, yer yer birbirini pekiştirir.

Christine Delphy ve "Ev içi retim Tarzı"

Delphy'nin Marksist feminist tahlillere itirazı tam da bu noktada ortaya çıkar: Bu tahliller patriyarkayı kapitalizmden yeterince soyutlamadan, bu ikisini birbirinin içine geçirerek açıklamaya çalışırlar Delphy'e göre. Kendi kurduğu eklemleme ilişkisini ise şöyle tarif eder yazar: "... patriyarka ile kapitalizm *apayrı* (vurgu sonradan) ve eşit derecede toplumsal sistemler[dir]... Kadınların kurtuluşunun kapitalizmde gerçekleşebileceği ve patriyarka zayıflatılmadan [da] kapitalizmin yıkılabileceği ihtimallerini göz önünde tutmamız gerekir. Her iki sistemde de değişim olmasından yana olabiliriz ama bu, bağımsız değişim ihtimalinin tahlilini devre dışı bırakmayı haklı çıkarmaz" (Delphy ve Leonard, 1992: 47-48). Burada dile getirilen eklemleme anlayışı, bir yanıyla yapısalcılığın *bütün* anlayışını çağrıştırmaktadır: Zihinsel kuruluğu birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilmiş iki ayrı sistemin *sonradan, dışsal* olarak bağlantılandırılması söz konusudur.

Ama önce bu teorinin ana hatlarına bakalım.¹⁸ Delphy, teorisinin günümüzün Batılı sanayi toplumları için geçerli olduğunu belirterek işe başlar ve bakışını, bu patriyarka biçiminin maddi

temelini oluşturan “ev içi üretim tarzı”na çevirir. “Ev emeği tartışması”na katılan taraflardan farklı olarak o, kadınların karşılıksız ev emeği ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi değil, kadınlarla erkekler arasındaki “üretim ilişkisi”ni araştırır. Ve bu çerçevede, kadınlar için “baş düşman”ın kapitalizmden ziyade erkekler olduğu ortaya çıkar. Delphy’e göre, kadınlara ev emeği için ücret verilmemesinin nedeni, ev içindeki üretim faaliyetinin yalnızca kullanım değerleri üretmesi, bu ürünlerin değişim değerleri olarak piyasada dolaşıma girmemesi değildir. Bu emeğin karşılıksız oluşu, faaliyetin ya da üretilen ürünlerin niteliğinden değil, kadınlarla erkekler arasındaki özgül üretim ilişkisinden kaynaklanır. Aslında bir iş sözleşmesi olan evlilik sözleşmesiyle birlikte, kadınlar belirli bir üretim ilişkisi içine girerler: Kapitalist üretim tarzından ayrı, onun yanı sıra varlığını sürdüren ev içi üretim tarzına özgü bu üretim ilişkisinde, erkekler kadınların emeğine el koyarlar. Bütün evli kadınları aynı üretim ilişkisinin bir tarafı haline getiren ve evli olmayan kadınlar için de belirleyici olan bu sömürü ilişkisi, kadınları erkekler karşısında bir sınıf olarak tanımlar. Patriyarkal sömürü, kadınların ortak, özgül ve birincil ezilme biçimidir. Kadınlar ücret karşılığı çalıştıklarında, bunun sonucu olarak edindikleri sınıf aidiyetinin koşullarını, yani ücret karşılığı çalışıp çalışmadıklarını ve nasıl çalıştıklarını da bu ilk aidiyet belirler. Marx’ın yöntemini ciddiye alan maddeci bir yaklaşımın, üretim ilişkilerine dayalı bir sınıf tahliline başvurması kaçınılmazdır yazarı göre. Bu yapılmadığında ve kadınların ezilmesi yeniden üretimdeki konumlarından hareketle açıklandığında, patriyarka (yeterince) toplumsal bir sistem olarak tahlil edilmemiş olur.

Kadınların karşılıksız ev emeğinin, bu emeğin ürettiği ürünlerin yalnızca kullanım değerleri olup olmasından bağımsız bir sorun olduğunu göstermek için, Delphy özellikle ilk yapıtlarında, tarımdaki ve kentlerdeki aile işletmelerini inceler. Burada tek ve aynı emeğin ürünlerinin bir bölümü piyasada dolaşıma girmektedir, bir bölümü ise ailenin tüketimine ayrılır. Dolayısıyla kullanım değeri ürettiğinde de, değişim değeri ürettiğinde de karşılıksızdır bu emek. Bu tahliline daha sonraki çalışmalarında kadınların kocalarının gelir getirici işlerine yaptıkları karşılıksız katkıların çok çeşitli biçimlerini dahil eder: Ev-işyeri ayırımın keskin olmadığı, erkeklerin işlerini evlerinden sürdürdükleri durumlarda, örneğin bürolarda, muayenehanelerde, kadınlar kocaları için organizasyon, sekreterlik, idarecilik işleri yaparlar. Tıpkı

19 Kocalara verilen çeşitli hizmetleri ve çocukların ve yaşlıların bakımını burada özel olarak saymadım. Bunları aşağıda, "bakım"la ilgili bölümde daha geniş olarak ele alacağım.

kocaları için yaptıkları başka işler gibi karşılıksızdır bu işler de. Bunlara ayrıca, eve iş alan ama aldıkları ücreti genellikle kocaları denetleyen kadınları da ekler Delphy.¹⁹

Oysa evde kadınların yaptıkları bütün bu işlerin her biri piyasada birer meslektir ve ücret karşılığı icra edilirler. Dolayısıyla, karşılıksız ev emeğinin ayırıcı niteliği onun *hangi ilişki içinde yapıldığıyla* bağlantılıdır. Evlilik sözleşmesini tam da bu bağlamda ele alır Delphy: "Ev hizmetlerinin değerinin olmaması evlilik akdinin aslen bir iş akdi olmasından kaynaklanır. Daha açık söylersek, bu öyle bir anlaşmadır ki, bu sayede aile reisi –koca- aile içinde harcanan tüm emeği sahiplenir; çünkü bu emeği[n ürünlerini G.A.S.] - zanaatkar ve çiftçilerin durumunda olduğu gibi - sanki kendi emeğiymişçesine piyasada satabilir. Tersine, kadının emeği piyasaya çıkamadığı için değersizdir; piyasaya çıkamaz, çünkü evlilik akdi ile iş gücü kocası tarafından sahiplenilmiştir" (1999b: 83). Bu sahiplenmenin ya da el koymanın biçimleri değişse de, ev dışında ücret karşılığı çalışan kadınların durumunda bu sahiplenme kısmileşse de, Delphy'nin gözünde bu, evlilik sözleşmesiyle, kadınlarla erkekler arasında özgül bir üretim ilişkisinin kurulduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Yazar, bu sahiplenmenin *artık* yazılı yasalarla sağlanmasa da hâlâ geçerli olduğunu, hatta yasal evlilik olmaksızın birlikte yaşayan çiftler için de durumun değişmediğini savunur (1999b; Delphy ve Leonard, 1992).

Delphy'nin teorisi, ev emeğinin karşılıksız emek olduğunu ve bundan erkeklerin yarar sağladığını çarpıcı bir biçimde ortaya koyması açısından çok özgün ve önemlidir. Kadınlar ücret karşılığı çalışsalar da çalışmasalar da birlikte yaşadıkları veya evli oldukları erkekler için saymakla bitmeyecek kadar çok iş yaparlar:

Odak noktamızı... aile ilişkileri içinde kadınların erkekler için yaptıkları, pratik, duygusal, cinsel, üremeye ilgili ve sembolik işler oluşturmaktadır. Bunların arasında ev işleri, erkeklerin yaptıkları işlere katkı olarak yapılan işler, aile fertlerine verilen duygusal hizmet, çocuk bakımı, hasta ve düşkün aile fertlerinin bakımı, kocalara sunulan cinsel hizmet ve çocuk doğurma vardır" (Delphy ve Leonard 1992: 23).

Bunların her birini ayrıntılandırmak da mümkündür ve Delphy'nin özellikle Diana Leonard ile birlikte yaptığı çalışmada (1992), kadınların aile emeği olarak harcadıkları ev içindeki ve dışındaki karşılıksız emeğin çeşitliliği çarpıcıdır. Genellikle, ücret karşılığı çalışan kadınların harcadıkları ev emeğinin karşılıksız olduğu kabul edilse bile, dışarıda çalışmayan ev kadınlarının geçimlerinin kocanın aldığı ücretten karşılandığı, dolayısıyla da

kadının harcadığı emeğin, kendi yaşamını idame ettirmesini sağladığı için karşılıksız emek sayılamayacağı ileri sürülür. Oysa şu çok açıktır: Yalnızca dar anlamıyla ev işi yaparak yaşayan kadınların sayısı dünya çapında giderek azalmaktadır. Bunda, hem geçmişten devralınmış bir üretim biçimi olan aile işletmelerinde çalışan kadın sayısının dünya ölçeğinde²⁰ bakıldığında hiç de azımsanmayacak bir düzeyde olması rol oynar, hem de daha önemlisi, giderek daha çok sayıda kadının ev eksenli olsun ev dışında olsun ücretli emeğe katılıyor olması. Dolayısıyla itiraz konusunu oluşturan kadınlar iyice daralmakta olan bir gruptur. Bu durumda, kadınların ezici çoğunluğu farklı hayatlar yaşarken, karşılıksız emek kavramına yöneltilen itirazlar soyut teorik itirazlar olarak kalmaya mahkumdur.

Bu tür iddialara karşı Delphy, ev kadınlarının geçimlerinin sağlanıyor olmasının onların emeklerinin karşılığını aldıkları anlamına gelmediğini savunur. Herşeyden önce, kadınların harcadıkları emek miktarıyla onlara sunulan yaşam düzeyi arasında bir karşılıklılık (*reciprocity*) yoktur. Kocalara sunulan her türlü hizmet, çocukların ve hasta ve yaşlı aile fertlerinin bakımı çıkarıldığında dahi, kadınların ev işi yaparak, erkeklerin eve getirdikleri tüketim mallarını tüketilebilir, evi yaşanır, giysileri giyilir hale getirmek için harcadıkları emek, çıplak gözle bakıldığında bile, her türlü karşılaştırmayı gülünç kılar. Kadına sunulan tüketim düzeyi ve yaşam standardı, ne onun harcadığı emekle bağlantılıdır, ne de kocanın gelir düzeyiyle. Farklı ailelerde kadınların emeği çok farklı tüketim düzeyleriyle "ödüllendirilir"; kadınların tüketimlerinin genel geçer standartları yoktur. Öte yandan, tüketim düzeyi aile fertleri arasında çok büyük farklılıklar gösterir. Erkeklerin, sofradaki bölüşümden boş zamanları ve sosyal hayatları için harcadıkları paraya kadar, çok daha yüksek bir tüketim düzeyi vardır. Bütün aile fertlerinin işlerinin son derece ağır olduğu tarım işletmelerinde de, kadınların tek başlarına çok sayıda çocuğa baktıkları evlerde de kadınların tüketimi çok daha azdır (Delphy, 1999b: 68-80; Delphy ve Leonard, 1992: 112, 148, 158-159).

Delphy'nin bu argümanlarının kavramsal bir tanıma dayanmadığı, sosyolojik gözlemlere dayalı tezlerden ibaret olduğu ileri sürülebilir. Öyle olduğu doğrudur da. Ne var ki, ev dışında ya da ev eksenli olarak ücret karşılığı çalışmayan ev kadınlarının büyük çoğunluğunun emeğinin köle emeğinden çok da farkı yoktur. Burjuvaların eşlerinin lüks tüketiminden dem vurulacaksa, o za-

20 Burada, Delphy'nin yalnızca "sanayileşmiş Batı ülkeleri"ni konu edindiğini, dolayısıyla da onun teorisini aile işletmelerinin göreceli ağırlığının azalmakta olduğunu hatırlamak gerekiyor.

man da, Delphy'nin gösterdiği gibi burjuva erkeklerinin her zaman karlıarınınkini aşan tüketim düzeyleri ve karlıarını bir statü sembolü olarak kullandıkları hatırlanmalıdır. Öte yandan, ev kadınlarının iş sürelerinin sınırları belirlenemediği ve ev emeğinin gecesi gündüzü olmadığı göz önüne alındığında, kadının, kocanın eve getirdiği ücretten kendisine ayrılan bölümün içerdiğinin çok ötesinde emek harcadığını görmek hiç de g değildir. Tersini kanıtlamak karşılıksız emek kavramına itiraz edenlere düşer.

Kadınların emeğine, aile içinde erkekler tarafından, *evlilik sözleşmesi gereği* el konduğunu ileri sürmekle birlikte Delphy, aslında bu sözleşmenin gerçek niteliğinin boşanmayla ortaya çıktığını savunur. Kadınların cretli çalışma haklarının koca iznine bağlı olmadığı günümüzde, bu el koyma gelenekler, adetler, töreler aracılığıyla sürmektedir: "Evliliğin başlangıcında bu sahiplenme yasal olarak maskelenmiştir; yasal erevesi müphem, kullanılmayan ve hatta lüzumsuz bir adete benzer. Ve ancak evlilik sona erince yürürlüğe girer" (1999b: 87). Boşanma sonrasında küçük çocukların bakımının anneye bırakılması, bu el koymanın bir ifadesidir yazara göre. Ama bundan daha önemlisi, boşanma sırasında kadına ödenen nafaka ve maddi/manevî tazminatır: Bunlar kadınların evlilik boyunca karşılıksız emek harcadıklarının itirafıdır. Ne var ki, kadının emeğinin 'değerı' ancak bu el konma gerçekleştikten sonra ve erkek kadının emeğini yitirdiğinde görünür hale gelir. Daha çarpıcı bir örnek ise, Avustralya'da oldukça yakın bir tarihe kadar yürürlükte olan tazminat yasalarıdır: Bu yasalar uyarınca, karısı hastalanan ya da "sinirli ve bunalmılı" olan bir erkek, karısının hizmetlerinden ve arkadaşlığından yoksun kaldığı için tazminat talep etme hakkına sahiptir (Beasley, 1994: 103). Bu yasalarla, kadınların karşılıksız emeğinin yalnızca ev işleri ve aile içinde çocukların, hastaların, yaşlıların bakımından ibaret olmayıp erkeklere verilen duygusal/cinsel hizmetleri de içerdiği, *post factum* da olsa kabul edilmiş olur...

Ne var ki, daha önce de değindiğim gibi, bu el koymanın farklı biçimleri olduğunu Delphy de kabul eder. Zaten sorun da, bu farklı el koyma biçimlerinin tek bir üretim ilişkisi, tek bir sömürü biçimi olarak nitelendirilmesinde ve kadınların bu sömürü ilişkisi temelinde bir sınıf oluşturdukları iddiasındadır. Delphy'nin teorik erevesi içinde, ev dışında ücret karşılığı çalışan kentli kadın da, köyde yaşayan ve aile işletmesinde çalışan kadın da, kendisi ücret karşılığı çalışıp ayrıca kocasının sekreter-

lik işlerini üstlenen kadın da, eve iş alan kadın da aynı sömürüye tâbidir. Bu yaklaşım, herşeyden önce, tarihsel olarak anlamı değişmeyen bir ev emeği kavramına yaslanır: Her ne kadar günümüz Batı toplumlarında da (özellikle de Batı Akdeniz'de) yer yer rastlansa da, kentlerdeki ve tarımdaki aile işletmeleri esas olarak, geçmişin daha dar ve özgül anlamıyla patriyarkal aile yapısından devralınmış ve yer yer geçici ücretli emek gibi kapitalist ilişkilerle beslenen melez yapılara dönüşmüştür. Öte yandan, kadınların ev emekleri gittikçe çeşitlenmekte ve sanayi-öncesi bazı ilişkilerin dönüşmüş biçimleriyle (örneğin evde parça başı iş) eklenmektedir. Bu tarihsel çeşitliliği tek bir üretim ilişkisi içinde ifade etmeye çalışmak aslında kadınların bölünmüşlüklerinden kaynaklanan farklı önceliklerini de göz ardı etmeyi beraberinde getirir. Kadınları kadın olarak birleştiren, hepsinin birlikte hedef alacakları bir odak oluşturan tek bir üretim ilişkisinin olmayışı, kadınların kurtuluş mücadelelerindeki en önemli engellerden biridir. Burada sözünü ettiğim bölünmüşlüğü, ille de kadınların *kocalarının sınıfsal aidiyetlerinin* farklılığından kaynaklanması gerekmez. 1970'lerde Delphy ile bazı sosyalist feministlerin ve Marksistlerin tartışmalarının odağını oluşturan (Delphy, 1976) bu boyuttan şimdilik soyutlayacak olursak, (günümüzde) asıl önemlisi, bizzat kendi emek güçleriyle ilişkilerindeki farklılıktır. Delphy'nin teorisindeki soyut genellik, bu farklılığı göz ardı ettiği ölçüde politik uzantıları bakımından bir kolaycılığa yol açar.

Geriye dönüp, bu soyut genelliğe nasıl varıldığına bakalım. Delphy, bir düzlemde, evlilik sözleşmesinin mutlak bir el koyma anlamına geldiğini ileri sürer: Kadınların kendi emekleri üzerindeki tasarruf hakkının böylece ellerinden alındığını, emeklerinin *özgür emek olmadığını*, kadınların evlilikte tam bir bağımlılık ilişkisi içine girdiklerini iddia eder: "Aile haneleri içinde çalışma yükümlülüğü özellikle toplumsal cinsiyetin ve medeni durumun buyurduğu birşeydir. Yani ... bağımlılık ilişkisi içindeki kadınlar karşılıksız aile işi yapmak zorundadırlar; eşler ayrıca cinsellik ve üremeye yönelik olarak hizmet vermek zorundadırlar" (Delphy ve Leonard, 1992: 111). Evlilikle birlikte içine girdikleri bağımlılık ilişkisi, kadınların emegini özgür emek olmaktan çıkarır: Evlilik sözleşmesi sonucunda koca karısının emegine tamamen el koyar (1992: 100, 260). Bu tanımlar, evlilik sözleşmesiyle kadınlarla erkekler arasında, *tam bir bağımlılık* ilişkisi kurulduğunu ima etmektedir ve üstelik kadınların tamamının aynı patriyarkal

sömürü ilişkisinin tarafı olduklarını, buna dayanarak iddia eder Delphy. Ama bu mutlaklıkta bir tez ileri sürdüğü içindir ki, ev dışında ücret karşılığı çalışan kadınların konumu, teorinin bu düzlemde kurulan çerçevesine aslında sığmaz. Bu tanımda, esas olarak tam gün ev kadınlığı yapan ya da aile iŐletmesinde karşılıksız çalışan kadınların emek gclerine el konuŐ biçimi yansıtılmaktadır. cretini ne kadar denetlediğinden bağımsız olarak, herhangi bir ücret alması, kadının emek gücüyle ilişkisinin bundan farklı bir kategori oluşturması için yeterlidir.

Ancak, bu mutlak tanıma dayanarak bir üretim ve sömürü ilişkisini kuramlaŐtırdıktan sonra, Delphy tanımlarını gevŐetmeye başlar. Yıllar üzerinden ve soyuttan somuta doğru yol alırken, teorinin erevesi de zorlanmaktadır: Artık, cret karşılığı çalışan kadının, ayırıcı özelliği bağımlılık olan bir üretim ilişkisinin dışına *kısmen* ıkabildiğini söylemektedir (1999a) te yandan, bir düzlemde, iş sözleŐmesine dayalı, kapitalizmdekine benzer salt ekonomik bir sömürüyü ima etmiŐken, yine yukarıda da belirttiğim gibi, aslında “evlilik sözleşmesi” zaten Őart değildir bu bağımlılık ilişkisinin oluŐması için: Birlikte yaşayan çiftlerde de aynı el koyma söz konusudur (Delphy ve Leonard, 1992: 14, 18). Ama zaten yazılı bir yasa ya da sözleŐme değildir bu el koymayı mümkün kılan: Bu zorunluluk yasalarla değil, gelenekle, alıŐkanlıklarla sürdürür hükmünü. Bir iş sözleşmesinin tanımladığı “ekonomik” sömürü giderek ideolojik, kültürel düzleme doğru kaymaktadır: “Kadınlar artık ev dışında çalışma özgürlüğüne yasal olarak sahiptirler...genellikle *pratikte* (vurgu sonradan) cretli işe girme özgürlüğüne sahip değildir çünkü emek gücümüze yine de el konuyordur” (1992: 131). Ve nihayet: “İçinde yaŐadığımız toplumlarda kimin hangi sözleŐmeleri yapabileceği kurallarla belirlenir, ve bunların bazıları yazılı kurallar olduğu halde çoğu da yazısız kurallardır; ‘alıŐkanlık ve pratiktir’, ya da neyin uygun olacağına dair fikir kümeleridir...” (1992: 121). İŞte bu noktada, Delphy’nin maddeciliğinin, üretim tarzı ve üretim ilişkilerine dayalı özgün erevesi zorlanır. Başka feminist teoriler karşısında çok da fazla bir özgünlüğü kalmamaya başlar. Böylesine gevŐetilmif bir “ekonomik” sömürü tanımını bilimsel bir kategori olarak sunmak ne kadar mümkündür?

Delphy’nin çok u noktalarda ve mutlak biçimlerde tanımlayarak yola çıkıp, yolda (ya da zaman içinde) tanımlarını gevŐettiĐi kavramlara başka örnekler de verilebilir. 1999 Kasımı’nda İŞ-

tanbul'da verdiği konferansta, 1970'de, kapitalist üretim tarzından bağımsız, ona paralel bir üretim tarzı olarak kavramlaştırdığı “ev içi üretim tarzı”nın, arı biçimiyle artık gerilemekte olduğunu, buna karşılık “karma” bir üretim tarzının egemen hale geldiğini söylüyordu. Yazara göre, bunun nedeni artık kadınların iş gücü piyasasına daha fazla katılıyor olmalarıdır. Ücret karşılığı çalışan bu kadınlar bir ölçüde bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Buna karşılık, “ev kadınları, yani ‘arı’ ev içi üretim tarzı içinde bulunan kadınlar... tam bir bağımlılık [ilişkisi] içindedirler” (1999a: 6) Delphy yıllardır kendisini eleştirenlerin ileri sürdüğü iddiayı nihayet kabul etmiştir, ama bunun adını böylece koymadan.²¹ Oysa, kadınların (hem de giderek artan sayıdaki) bir bölümünün kapitalizmle eklemlenmiş “karma” bir üretim tarzı içinde, bir bölümünün ise “arı” bir ev içi üretim tarzı içinde yer aldığını söyleyip, yine de apaynı sömürü ilişkisinin tarafı olduklarını savunmak ne kadar mümkündür? Dahası, eskiden sosyalist (ve Marksist) feministlerin kapitalizmle patriyarkayı iç içe geçirmelerini kritik önem taşıyan bir eleştiri konusu yapmışken, bu konuda hiçbir yeni değerlendirme yapmadan yola devam etmek ne derece etikdir?

Kadınların ekonomik bağımlılıkları ve kocaları için ev işi yapma yükümlülükleri bu yeni kavramsal çerçevede artık, kapitalizmle patriyarkanın birlikte oluşturduğu bir yapının sonucudur: İşgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet hiyerarşisine bağlı olarak erkek ücretleri daha yüksek olduğundan ki kadınlar kocalarına ekonomik olarak bağımlıydılar; emek güçleri kocaları tarafından tamamen sahiplenilmiş olduğu için değil. Bu bağımlılığın kuşkusuz çok somut, maddi sonuçları vardır: Erkekler kadınların kendileri için karşılıksız ev emeği harcamalarından yarar sağlarlar. Ayrıca bu sayede iş gücü piyasasında kadınları ikincil konuma itme olanağına kavuşurlar. Ama bu zaten Hartmann'ın (1992), kadınların emeğinin hem üretim hem yeniden üretim alanlarında erkeklerce *denetlendiği* ve patriyarkanın maddi temelini bu ikili denetleme süreci olduğu tezinden çok farklı değildir. Delphy'nin başlangıçtaki tezlerinin bugüne geldiğimizde evrildiği nokta, çalışmalarında büyük ölçüde kendisinden esinlenen Stevi Jackson'un anlatımında iyice netleşir: Bunlar yanlış çıkarsamalar olduğu için değil, Delphy yeni teorisinin uzantılarını bu açıklıkta ortaya koymadığı için. Delphy'nin teorisine ilişkin olarak şöyle bir önermede bulunur Jackson: “Patriyarka kadınların sistematik tâ-

21 Kişisel bir görüşmemizde bunun temel tezlerini etkilemediğini, sadece artık kavramları farklı bir biçimde düzenlediğini savunmuştur.

22 Bir kez daha Delphy'nin teorisinden "haber almak" için Jackson'a dönecek olursak, evli olmayan kadınların ev içi üretim tarzına özgü üretim ilişkisi içinde yer almadıklarından hareketle şöyle diyor yazar: "Bütün kadınlar ve bütün erkeklerden birer sınıf olarak söz etmek gerçekten de sınıf kavramını belirli üretim ilişkilerindeki bağlantılarından uzaklaştırır" (1996: 113). Bu durumda geriye, kadınların bir bölümünün bir sınıf oluşturdukları ihtimali kalır. Nitekim Jackson'a göre, ev içi üretim tarzı dışındaki kadınlar için Delphy yer yer "kast" deyimini kullanır (1996: 112). Sylvia Walby (1986: 93-95) ise, kadınların değil ama ev kadınlarının bir sınıf oluşturduğunu savunur.

23 Kapitalizm-dışı bir üretim tarzını tanımlamak için kullanılan bu ifadedeki "ekonomi fetişizmi" arpıcıdır. Bkz. yukarıda "Marx'ın Soyutlamaları" başlıklı bölüm.

biyetlerini dile getirdiği halde, kendisi başlıbaşına bir sistem oluşturmaz" (1996: 51). Bir zamanlar Delphy'nin, patriyarkadan başlıbaşına bir sistem olarak söz etmeyen feministlere yönelttiği eleştiriler düşünüldüğünde bu formülasyon çarpıcıdır.

Ancak Delphy bütün kadınların aynı smriye tbi oldukları tezinden vazgeçmediği için bu sorunun üzerinde biraz daha durmak gerekebilir. Daha önce de gördüğümüz gibi, eve iş alıp parça başı ücret karşılığı çalışan kadınlarla, aile işletmelerinde emek gücüne klasik anlamda bir "patriyark" tarafından el konan ve kocalarının işlerine karşılıksız katkıda bulunan kadınları aynı bilimsel sınıf kategorisi içinde değerlendirir: Bunların hepsi kocaları için piyasaya yönelik üretimde bulunan kadınlardır. Bu aileleri ayırmsız bir biçimde, "hâlâ (ya da bir kez daha) piyasada satılan ürünleri ya da hizmetleri üreten birimler" olarak tanımlar (Delphy ve Leonard, 1992: 81). Bunlardan birinde kadınların işverenden ücret alıyor olmaları, Delphy'nin gözünde durumu değiştirmez: Çünkü bu parayı kadınların kendileri kazandığı halde para "tümüyle kendilerinin" değildir; eve giren creti koca denetler. Ne var ki, bu doğru olmakla birlikte, erkeğin, kadının creti üzerindeki bu denetimiyle aile işletmesinde boğaz tokluğuna çalışan kadının harcadığı emek üzerindeki denetimi, pratik sonuçları itibariyle birbirine yakın olsa bile aynı üretim ilişkisi olarak kategorileştirilemez. Bütün kadınların emeğine, aile ilişkileri çerçevesinde ev içinde ve dışında harcadıkları emek dolayısıyla el konur ve emek güçleri denetlenir, ama bu el koyma *kadınların kendilerinin* işgücü piyasasıyla ilişkilerine göre farklı biçimlere bürünür. Tek bir üretim ilişkisinin tarafı sayılamayacakları için de bir sınıf oluşturmaz kadınlar.²²

Delphy 1984'ten başlayarak, kapitalizmle patriyarkanın eklemeli biçimine ilişkin formülasyonlarını bir ölçüde değiştirdiği halde, o dönemde hâlâ, "ev içi üretim tarzı"nın patriyarkanın "ekonomik temeli"²³ olduğunu savunmaktadır (1984:18). Bu dönemdeki değişiklik, ev içi üretim tarzının dışında piyasadaki patriyarkal baskıların ve sömürünün yazarın teorik çerçevesindeki ağırlığının artmasıdır. Kısacası, kapitalist üretim tarzı ile ev içi üretim tarzı hâlâ paralel yapılar olarak kavramlaştırılmaktadır ama birer *toplumsal bütün* olarak kapitalizm ile patriyarka arasındaki eklemeliyi giderek daha çok somutlaştırmış ve ayırtlandırmıştır Delphy; bu da olumlu bir gelişmedir. Ev içi üretim tarzının özerkliği konusundaki ısrarını, daha önce de gördüğü-

müz gibi, Leonard ile birlikte yazdıkları kitapta da sürdürür (1992: 47-49). 1999 İstanbul konferansının metninde ise, “1984’te ... toplumsal cinsiyetin, ekonomik sömürünün içlerinden yalnızca birini oluşturduğu birçok ezme-ezilme sisteminin bileşkesi olduğuna ilişkin” bir hipotez geliştirmiş olduğunu söyler: “... zaman içinde artık... tek bir neden ya da ‘son tahlilde belirleyici olan bir etken’ arayışından vaz geçmekle birlikte, yine de, tek yönlü nedensellikler kurmadan da olsa, etkenleri güçlü bir biçimde [birbirine] eklemlemeye çalışmak gerektiğine” inandığını da altını çizerek eklemeyi ihmal etmez (1999a: 3-4). Yazara göre bu, farklı etkenler arasında bir hiyerarşi kurmak anlamına gelebilir. Bunlar, Delphy’nin, bütün kadınların tam bağımlılığına yol açan bir evlilik sözleşmesi ve bu sözleşmeyle girilen (bütün kadınları) kapsayıcı bir ev içi üretim ilişkisi (ve sömürüsü) anlayışındaki soyut genellikten adım adım uzaklaşması olarak değerlendirilebilir. Yazarın tahlili, giderek tarihsel somutluk açısından zenginleşmiş, kapitalizmden koparılmış bir dünyanın sınırları içinde tanımlanmış soyut genellikten uzaklaşmıştır. Ne var ki, bazı kavramlarda hâlâ ısrar etmesi teorisinde kaçınılmaz olarak tutarsızlıklara yol açmaktadır: Ev içi üretim tarzı ve bu üretim ilişkisine dayalı tek bir sömürü anlayışı bunların başlıcalarıdır. Delphy’nin, kapitalizmle patriyarkayı birbirinden salt “analitik” düzeyde tümüyle ayırdığını, yaşamımızın ampirik gerçekliğinde bu iki sistemin mekansal ve zamansal olarak iç içe girmiş olduğunu ısrarla vurgulaması (Delphy ve Leonard, 1992: 65-67), sorunu aşmamızı sağlamaz. Çünkü sorun onun “analitik” diye ifade ettiği soyutlama düzeyi anlayışındadır: Bu anlayışta yapısalcılığın tarih dışı zihinsel yapılarının etkisi vardır. Toplumsal cinsiyet ve patriyarka tasarımlarında ise, yine yapısalcılığın bu türden yapıların eklemlemesi olarak kurulmuş toplumsal formasyon anlayışından izler vardır. Buna karşılık, “toplumsal yeniden üretim” kavramını merkezine alan bir patriyarkal kapitalizm tasarımı, tarihsel somutluğu daha baştan zihinsel kuruluşuna dahil eder: Bu ikinci anlayışa damgasını vuran karmaşık bütün anlayışında, iş gücü piyasasıyla ev emeğinin tarihsel olarak özgül bir biçimi, bir madalyonun iki yüzünü oluşturur, biri olmaksızın diğeri “analitik” düzeyde de kavramlaştırılmaz.²⁴

Yapısalcı olarak nitelendirdiğim *eklemleme* ve *bütün* anlayışlarıyla şöyle bir sonuca varmak hiç zor değildir: “Birbiriyle etkileşim içinde olan 3 ya da n sayıda hiyerarşi sistemi olduğunu

24 Yapısalcı eklemleme anlayışıyla somut dolayılara dayalı karmaşık bütün anlayışı arasındaki fark için bkz. Acar-Savran (1990: 1987).

keşfedebiliriz... (Neo-emperyalist/ırkçı sistemin de hesaba katılması gerektiğine göre en azından üç sistemin olduğu kesindir.)” (Delphy ve Leonard, 1992: 65). Tarihsel somutluktan yoksun bir eklemlenme anlayışından söz ederken kast ettiğim şeyin örneğini tam da emperyalizmin kapitalizmden bu biçimde özerkleştirilmesinde görmek mümkün. Bu mantığın daha uç bir örneği ise, Delphy’i patriyarka, kapitalizm ve toplumsal bütünü oluşturan başka “alt sistemler”i birbirinden yeterince soyutlamadığı için eleştiren Chris Beasley’nin başka birçok açıdan ilginç olan çalışmasında ortaya çıkıyor. Yazar Delphy’nin, Marksist emek kavramından yeterince kopmadığını, oysa piyasa ekonomisi için başka, ev içi ekonomi için başka emek anlayışlarına ve ekonomi politik yaklaşımlarına ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Oysa bu noktaya Delphy’nin de katılacağı bir kaygıdan hareket ederek varmıştır Beasley: “(en azından) *hem* sınıfsal *hem* de cinsiyete dayalı toplumsal ilişkilerin (apayrı) maddi/ekonomik yapıları olduğunu göz önünde tutan... bir iki (çok) sistemli teori”nin gerekliliği farklı sözcüklerle de olsa Delphy’nin de geçmişten beri dile getirdiği birşeydir. Beasley’e göre, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, “aynı yarattığın iki başı olarak” görülemez, “bunların her biri için farklı bir silaha” gerek vardır (1994: 80; ayrıca bkz. 91-93). Bu yaklaşımların politik uzantısının, farklı aidiyetlere dayalı kimliklerin yan yana dizilmesinden oluşan, çoğulcu bir kimlik politikası olacağını görmek güç değil. Her ne kadar Delphy’nin böyle bir politika anlayışını savunduğu söylenemezse de, yukarıda aktarmış olduğum, *hem* patriyarka *hem* kapitalizmde *ayrı ayrı değişiklikler* için mücadele etme perspektifinde sözünü ettiğim mekanikliğin izlerini sezmek mümkün.

Delphy’nin teorisinde, özel alan-kamusal alan yapılanmasındaki somut dönüşümlere ve bu iki alan arasındaki sürekliliklere ve kopukluklara çok fazla yer yoktur. Bu yüzden, karşılıksız ev emeğinin ötesinde, kadınların başka kadınlar için evlerde ücret karşılığı yaptıkları işler ve çocuk, hasta, yaşlı bakımının kamusal alana doğru uzanan ücretli biçimleri arasındaki bağlantılar üzerinde de çok fazla durulmaz. Yukarıda, Marx’la ilgili bölümde “toplumsal yeniden üretim” kavramıyla böyle bir bakışa kapı aralamaya çalışmıştım. Özel alan/kamusal alan, ücretsiz bakım emeği/ücretli bakım emeği bağlantılarının kurulmasının, karşılıksız ev emeğine yönelik feminist eleştiriyi tamamlayacak feminist politikalar üretebilmek açısından önem taşıdığı kanısındayım.

Bakım ve Yeniden Üretim

Bakım ve ev işleri, 20. yüzyılın önemlice bir bölümünde, özellikle de Batı ülkelerinde, kadınların somut deneyimleri açısından türdeş bir nitelik taşıyordu. Bir yandan otomizasyon artmış ve standart ev aletleri yaygınlaşmıştı, öte yandan da yüzyılın başından itibaren evlerde ücret karşılığı çalışan ev ve bakım işçilerinin sayısında önemli bir azalma olmuştu; bu işçiler başka ücretli emek biçimlerini tercih ediyorlardı (Delphy ve Leonard, 1992: 75, 116; Hartmann, 1987: 123). Ayrıca akrabalık ilişkilerinin azalması ve biçim değiştirmesi de evlerin içlerinde bu işlerin tümünü ev kadınlarının kendi başlarına yüklenmek zorunda kalmalarına yol açmıştı. Bu “ev emeği”nin, arı ve birlikli bir kategori olarak çok daha fazla sayıda kadının türdeşleşmiş öznel deneyimlerini yansıttığı anlamına geliyordu.

Oysa 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana, “karşılıksız ev emeği” bir tahlil kategorisi olarak merkezi önemini korumakla birlikte, ev emeği biçimleri çeşitlendi: Tam anlamıyla karşılıksız biçiminin yanı sıra, düşük ücretli, prestijersiz, güvencesiz, *köle* emeğine yakın çok farklı biçimler altında ortaya çıkmaya başladı. Bu biçimlerin varlığı, karşılıksız ev emeğinin merkezi konumunun ortadan kalktığı anlamına gelmez, çünkü ev emeğinin bu farklı biçimlerinin son derece ağır koşullarını bizzat karşılıksız ev emeğinin varlığı belirler. Belki ücret karşılığı çalışan kadınlarla ücretsiz çalışan ev kadınları arasındaki kategorik ayırımın eski keskinliğini yitirdiği söylenebilir, ama en azından şu çok açıktır: Evlerde ücret karşılığı çalışan kadınlar kendi aileleri içinde karşılıksız emek harcarlar; bu kadınları çalıştıran kadınlar da kendi ücretli işlerinin dışında bakım ve ev işlerinin önemli bir bölümünü karşılıksız olarak yapmaya devam ederler. Kaldı ki, evde ücret karşılığı ev işçisi çalıştıran kadınların, genellikle bu ücretleri kendi kazandıkları parayla karşıladıkları da feministlerin yaygın olarak üzerinde uzlaştıkları bir saptamadır. Dolayısıyla “sevgi karşılığı çalışma-ücret karşılığı çalışma” ikiliği ortadan kalkmamıştır. Hatta ücretli ev ve bakım işçiliğinin tam da karşılıksız ev emeği-ücretli emek, özel alan-kamusal alan ikiliklerinin göbeğinde yer aldığı ve bu ikiliklerin yarattığı gerilimden beslendiği söylenebilir. Ev ve bakım işçiliğinin bu kadar düşük ücretli ve prestijersiz bir iş olmasının ve koşullarının ağırlığının temelinde, bu işin, ücretli emeğin *çok özel bir biçimi* olması yatar: Sömürü ilişkilerinin geleneksel ve modern biçimlerinin, boğaz tokluğuna ça-

25 Ayrıca bkz. Nelson, 1989 ve Ehrenreich ve Hochschild, 2003).

İşmayla ücretli çalışmanın bir karışımıdır ücretli ev işçiliği. Emek gücünün satın alınmasına dayalı bir ilişki biçimiyle çalışanın tüm kişiliğinin denetlendiği, neredeyse kişiliğinin satın alındığı bir ilişki biçimi iç içe geçmiştir burada. Bridget Anderson bu iç içeliği şöyle anlatır: “İşveren, iktidarını büyük ölçüde kamusal ve özel ... alanlar arasında gidip gelerek sağlamlaştırır: Çalışma saatleri ve esnekliği söz konusu olduğunda ev işçisi ‘aileden biri’ muamelesi görür... çalışamayacak derecede hasta olduğunda bile ise ...kendisine bir işçi olarak davranılır...” (2000: 5). Başka bir anlatımla, ücretli ev işçiliğinin özgül niteliği, karşılıksız ev emeği-ücretli emek ikiliğinin ayakta olduğunun, karşılıksız ev emeğinin varlığını sürdürdüğünün bir göstergesidir. Kadın işleri olmalarının yanı sıra bakım işlerinin değersiz işler olarak görülmelerinin bir nedeni de, kadınların özel alana özgü “duygusal”, “doğal” faaliyetlerinin bir parçası olarak algılanmalarıdır.

Bunun da ötesinde, ev emeğinin çeşitlenmesi ve karşılıksız biçiminin yanı sıra birçok ücretli biçiminin ortaya çıkması, patriyarkal hakimiyetten kadınlar arası bölünmeye doğru bir ağırlık kayması olduğu, bu bölünmelerin erkeklerin çıkarlarından söz etmeyi güçleştirdiği anlamına hiç gelmez. Rerrich’e dayanarak daha önce de göstermeye çalıştığım gibi, bu bölünmeye rağmen –hatta bu bölünme sayesinde- dimdik ayakta duran patriyarka. Kadınlar arası bölünme şuna işaret eder: *Bazı* kadınlar, başka kadınlar sayesinde, işgücü piyasasına *erkekler gibi*, yani ev işi ve çocuk, hasta, yaşlı bakımının *evde halledildiğinin* güvencesiyle katılmaktadırlar. Bu işler böylece, kamusal alana taşınmaksızın, evde kalan kadına bırakılabilir: “İki [farklı] yurttaş grubu (erkekler ve orta sınıf kadınlar) arasındaki, kamusal alana katılım hakkıyla ilgili potansiyel bir çatışma ... kamusal olanla özel olanın yeniden yapılandırılmasını gerektirmeden çözümlenir” (Anderson, 2000: 195).²⁵ Bu yüzleşmenin ertelenmesinden hem erkekler yarar sağlar hem kapitalizm. Bir yandan patriyarkanın bir yandan kapitalizmin, kadınları bölerek birbirlerine karşı oynamasının bir örneğini de, kendi evinde çocuk bakan kadınlarla, bu çocukların anneleri arasındaki ilişkide görmek mümkündür. Bu bakıcılar çocukları kendi evlerinde ağırladıkları için, burada, bir ölçüde eşitler-arası bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla da, suçluluk duyguları ve kıskançlıklarla örülmüş bir ilişki... Evinize bırakılan bir çocuğun bakımının ücreti için pazarlık yapmak, işi kişisellikten ve duygulardan arındırmak daha da güçtür: “Müşterilerin çoğu ka-

rı-kocanın ev dışında çalıştığı ailelerden olduğu halde, müşterinin de bakıcının da çok iyi bildiği gibi, çocuğun bakım parası kadının ücretiyle ödenir. Dolayısıyla kadınların aldıkları ücretlerin düşük olması bakıcıları da dolaysız bir biçimde etkiler...” (Nelson, 1989: 16-17).

Kadınlarla erkeklerin arasındaki, kamusal alana katılma hakkıyla ilgili yüzleşmenin ertelenmesini mümkün kılan kadın emek gücü arzına daha yakından baktığımızda, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın çehresini değiştiren bir takım süreçlerle karşılaşırız. Ama bu süreçlerin yaşanmasından önce de dünyanın çok büyük bir bölümünde bu çeşitlilik zaten hep yaşıyordu. Ne var ki, ev emeğinin Batı'da gözlenen yeni çeşitlenmesinde ücretli emeğin kamusal tarzında gözlenen özellikler daha baskınken, günümüze oldukça yakın bir geçmişte, Türkiye gibi ülkelerde bu çeşitlilik büyük aile çerçevesi içinde ortaya çıkıyordu: Evlatlık kurumu, cariyelik ve gelinlik, aileyle aile dışının, akrabalıkla yabancılığın (“el” oluşun) ikilik ve gerilimin ortasında yer alan ev emeği biçimleri sunuyordu. Burada da, kadınların emeğine erkeklerce el konmasının çeşitli aile/hane içi biçimleri söz konusuydu ve yalnızca eşin (karının) karşılıksız emeğinden ibaret değildi ev emeği. Bu farklı biçimlerin ortak paydası, “kadınların cinsellikleri, ev işlerinin düzeni ve ev mekanına kapanıp kalmaları arasındaki sıkı ilişkiler”di. Bugün Batı'da ev emeğinin çeşitlenmesiyle birlikte ortaya çıkan kadınlar-arası bölünme o günün Türkiye'si'nde de gündemdediydi; ve “kadınlar arası bir sömürü düzeni” olarak yorumlanıp sunulmaya çalışılıyordu (Özbay, 2002: 30).

Ev emeğinin kadınlar arasındaki dolaşımının çağdaş biçimlerinin bir ucunda sermayenin küreselleşme dinamiklerinin bir parçası olan göçlerle yeryüzüne dağılan ucuz kadın emek gücü, esnek çalışma biçimleri ve güvencesiz işler varsa, öbür ucunda da metropol ülkelerde giderek daha çok sayıda orta sınıf kadınının meslek sahibi olması ve bu grubun kesintisiz bir ücretli çalışma düzenini sağlama gereksinimi vardır. Batı'da ücretli iş gücüne katılımı giderek artan kadınların başında görece genç, çocuklu ve çoğunlukla nitelikli emek sahibi kadınlar gelir. Bu kadınlar annelerinden farklı olarak evlendikten ve hatta çocuk sahibi olduktan sonra da işlerinden ayrılmazlar. Çocuk nedeniyle işten ayrılma Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde gittikçe azalmaktadır (Rerrich, 1996: 27; Delphy ve Leonard, 1992: 252). İşte, ücretli ev ve bakım işlerindeki bu yeni çeşitlilik, “sosyal refah devle-

ti”nin de çöküntüye uğratılmasıyla birlikte, bu kadınların artan talepleriyle ağrlıklı olarak göçmen kadınların sunduğu esnek ve ucuz emek gücünün karşılaşmasından doğar. Bu gelişmeler bir arada, kadınların ücretli bakım emeğinin hem arz hem talep tarafında bir artışa yol açmaktadır. Bir grup kadın ücretli kadın emeği ararken bir grup kadın da evlerde çalışmaktan başka bir seçeneği olmadığı için bu işlerin üstüne atlamaktadır. Bu tablonun bir yanında da, göçmenlerle g alan ülkenin devleti arasındaki ilişkiler vardır: Göçmen işçiler devlete, kendi yurttaşlarının hakları olarak görülen eğitim, sağlık vb. alanlarda hizmet zorunluluğu da yüklemez. Dolayısıyla, hem devlete ucuza gelir göçmen kadınlar, hem de orta sınıf kadınların artık devletten sağlayamadıkları (hasta, yaşlı, ocuk bakımı gibi) hizmetleri devletin yerine sunarlar. Bütün bunlara Batı’da ortalama yaşam sresinin uzaması, “Güney lkeleri”nde ise çocukların toplam nüfus içindeki oranlarının ykseklıği eklenince, bir “bakım krizi”nden söz etmek kolaylaşır (Brenner, 2000: 195; Sweetman, 1996). Ev emeğinin sözünü ettiğim biçimde çeşitlenmesi, bu bakım krizi karşısında, farklı nesnel koşulların bir araya gelmesiyle ortaya ıkmiş (geçici) bir çözümdür.

Kadınların karşılıksız ev emeğinin bir ayağını ev işlerinin öteki ayağını da bakım işlerinin oluşturduğuna çeşitli vesilelerle değindim. Öte yandan bakım işlerinin fiziksel emeğin yanı sıra duygusal emeğe dayandığından da söz ettim. Şimdi bakım kavramıyla ilgili bir netleştirme daha yapabiliriz: Kadınların kocaları için harcadıkları bakım emeğinin, bu işleri kendisi de yapabilecek durumda olan bir insana verilmiş hizmetler olduğunu görmek güç değildir. Gerçekten “bakım” adını hak edecek emeği ise, bunu kendisi yapamayacak olan ocuk, hasta ve yaşlılar için harcanan emek olarak somutlaştırabiliriz. Böyle yaptığımızda, “bakım”ın toplumsal olarak gerekli, hiçbir zaman ortadan kalkmayacak ve insanlar için anlamlı ve doyurucu olabilecek faaliyetleri kapsadığı ortaya çıkar. Dolayısıyla da “bakım krizi”, kadınların üzerindeki ev işi yüklerinden bir ölçüde ayrılarak ele alınması gereken bir sorundur. Öte yandan, yiyecek, giysi, temizlik vb. kapitalist biçimde retildeğinde piyasa değeri görece düşük tutulabilecek ürün ve hizmetler olduğu halde, “bakım” işlerinin gerekli standardı tutturmaları pahalı bir emek sürecini varsayar. Dolayısıyla, tek tek kadınların (göçmen ya da başka) ucuz emeğiyle bu işlerin bir bölümü görülse de, bunlar kurumsallaşmamış, eğreti

çözümler olmaya mahkumdur (Brenner ve Ramas, 1984).

Bakım işleri, değersiz, nitelikli emek gerektirmeyen, kadınların “doğal eğilimlerinin ve yeteneklerinin” birer uzantısı olmaktan ibaret, (emek olarak) görünmeyen emek olmaktan nasıl çıkarılabilir? Herşeyden önce, bu işlerin nitelikli işler haline getirilmesi, bunun için de bu alanlarda nitelikli bir eğitim düzeyinin tutturulması gerekir. Ücretli bakım işlerine erkeklerin de girmelerinin özendirilmesi, bu işlerin toplumsal değerinin artmasına katkıda bulunabilir. Ev içindeki cinsiyetçi işbölümünün dönüştürülebilmesinin önünü açacak kamusal önlemlerin arasında yine, işgücü piyasasının cinsiyetçi yapılanmasının dönüştürülmesi ve iş gününün ücret kaybı olmaksızın herkes için kısaltılması sayılabilir. Bakım işlerinin, kadınların karşılıksız emeğiyle belirlenmiş “doğal” niteliklerinden sıyrılmaları için başvurulabilecek, ev içinde kadınların harcadıkları karşılıksız bakım emeğinin ölçülmesi, maddi-manevî tazminat konusu haline getirilmesi ve ev kadınlarının emeklilik hakkının tanınması gibi önlemlere ve cinsiyetçilikten arındırılmış ve doyurucu sosyal güvenlik sistemleri konusuna ise aşağıda değineceğim.

Patriyarkal kapitalizmin piyasa fetişizminin gözlükleriyle bakıldığında görünmez olan bakım emeği, toplumsal yeniden üretimin bir parçası olarak ele alındığında tüm vazgeçilmezliğiyle göze çarpar. Bu yüzden de, Delphy'nin “yeniden üretim”in bu kullanımına bütün itirazlarına karşın, bu kavram kadınların karşılıksız olarak yaptıkları işlerin toplumsal boyutlarının kavranması açısından kritik bir önem taşır. Ev emeği, yeniden üretim kavramı ışığında düpedüz toplumun ayakta kalması için harcanan emektir ve insanlık açısından değerine, sözcüğün gerçek anlamıyla paha biçilemez. Bakım işlerinin ve bakıcılığın tatmin edici, aranan işler haline gelmesi hiç de imkânsız değildir, yeter ki bu alanda kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi yerleşsin, bu işler için ödenen ücretler doyurucu olsun, bu işler hem kamusal alanda hem evlerde kadınlar ve erkeklerce eşit biçimde paylaşılın. Bunların hepsinin bir arada sağlandığı bir durumda, bakımı değersiz bir faaliyet olarak yadsıyan “erkek-merkezli” bir bakışı da, onu kadın kimliğinin bir parçası olarak yücelten “kadın-merkezli” bir bakışı da geride bırakmak, eşitlik-farklılık terimleriyle de ifade edilebilecek olan bu ikilemin ötesine geçmek mümkün olur. Öyleyse şimdi, bakım işlerinin erkeklerle kadınlar arasında eşit paylaşımını sağlamanın *ara halkalarından* ikisine, sosyal güvenlik

programlarında bu sorunun ele alınış biçimlerine ve ev emeğinin ölçülmesi tartışmasına kısaca bakalım.

Sosyal güvenlik ve toplumsal cinsiyet konusundaki çalışmalarında Francesca M. Cancian ve Stacey J. Oliner (2000) mevcut sosyal güvenlik sistemlerini değerlendirir ve gelecek için bir perspektif oluşturmaya çalışırken iki gereği göz önünde tutarlar: Bir yandan, kadınların karşılıksız bakım emeği çeşitli sosyal güvenlik önlemleriyle ödüllendirilmeli, bu kadınlara destek olunmalıdır ki, bu, bakım işlerinin toplumsal ve ekonomik değerinin teslim edilmesi anlamına gelir. Ama buna karşılık, aynı zamanda da, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önünü açacak biçimde, bakım işlerini toplumsal cinsiyet yüklerinden arındırmak ve evlerin içinde ve dışında bu işleri kadın işleri olmaktan çıkarmak için erkekleri özendirici önlemler almak, örneğin erkeklere özel doğum iznini kurumsallaştırmak gerekir. Yazarlara göre, bakım işlerinin değerinin teslim edilmesiyle, bu işlerin kadınların kimliklerinden ayrıştırılması gereklerinin yol açtığı gerilimin tarihte çeşitli örnekleri vardır. Bunların en çarpıcı olanlarından birisi, hemşirelerin bu konudaki çelişik yaklaşımlarıdır. “Hemşireler bir yandan kadınların bakım işlerini üstlenmelerinin onların biyolojik doğalarının bir parçası olduğunu kabul etmişlerdir. Öte yandan da, bakıcılığın uzmanlık bilgisi ve becerilerine dayandığını iddia etmişler ve bunun kendi konumlarını... yükselteceğine inanmışlardır” (Cancian ve Oliner 2000: 29). İşte yazarlar bu gerilimi çözen bir bakışın peşindedirler.

A.B.D.’de yürürlükte olan sosyal güvenlik sisteminin - olduğu kadarıyla - iki ayağı vardır. Bunlardan ilki, “çalışanlar”ı kapsayan ve onları sakatlık, hastalık, işsizlik, yaşlılık dönemlerinde de güvence altına alan sosyal sigorta sistemidir [*social insurance*]. Bu ayakta, istikrarlı bir çalışma hayatı olan “çalışanlar” için öngörlmüş sağlık, emeklilik vb. sigorta önlemleri yer alır. Bunlar esas olarak erkeklere ve onların bakmakla yükümlü oldukları eşlerine ve çocuklarına yönelik olarak tasarlanmış önlemlerdir. Ve asıl önemlisi: "Bunlardan yararlanmak için kimse ekonomik ihtiyaç içinde olduğunu kanıtlamak zorunda değildir; bunlar her üretken yurttaşın 'hakkı'dır..." (Cancian ve Oliner, 2000: 106). İkinci ayakta ise “kamusal yardım” [*public assistance*] ya da “refah” programları vardır. Bu ikinci tür programların muhataplarının çoğu, bu önlemlerden “bakıcı” kimlikleriyle yararlanır. Ayrıca, bunlar birer hak olarak değil, ‘üretken’ yurttaşların ödediği

vergilerden sağlanan “yardımlar” olarak görülür. Bunların muhatapları çoğunlukla yalnız anneler, çocuk baktığı için hep kesintili olarak çalışmış ve bu nedenle işsizlik sigortasından yararlanamayan kadınlardır. Kısacası, nüfusu, ailesini geçindirenler ve bakıcılar olarak ikiye ayıran bir sosyal güvenlik sistemidir bu: “...bu iki katmanlı refah sistemi... gelir düzeyinden bağımsız olarak, ailelerini geçindirenlere karşı oldukça cömerttir; yoksul bakıcılara karşı cömert değildir; yoksul olmayan bakıcılara ise doğrudan hiçbir yarar sağlamaz” (Cancian ve Oliker, 2000: 107). Bu sistemde, çocukların, yaşlıların, hastaların bakımını karşılıksız olarak üstlenmiş olanlar değil, zaten bir geliri olanlar ödüllendirilir. Ayrıca, söz konusu olan ikinci ayak şimdilerde çökertilmekte olan ayaktır: Sosyal yardımlardan yararlanacaklara artık kamusal kuruluşlarda son derece düşük ücretlerle çalışma yükümlülüğü getirilmiştir. Genellikle genç, siyah yalnız annelerden oluşan bu yurttaş grubunun toplumun parazitleri olduğu, vergi mükelleflerini sömürdüğü, devlete yaslandığı propagandası yaygındır A.B.D.’de. Sosyal yardımlardan yararlananlara çalışma yükümlülüğü getirilmesi, çocuk bakımı konusunda hiçbir şekilde yeterli destek alamayan bu kadınları, bir kez daha cezalandırmak ve çıkmaza itmekten başka bir anlam taşımaz. Çocuklarını sokaklara salmaktan başka çareleri olmayan bu kadınlar velâyet haklarını yitirme korkusuyla karşı karşıyadır. Nitekim son yıllarda İngiltere ve A.B.D.’de çiftlere evlat edinme yönünde çeşitli teşviklerde bulunmaktadır.

Fransa’daki sosyal güvenlik sistemi ise bakım işlerini ödüllendirmeyi esas alan, ama kadınların ücret karşılığı çalışmalarını özendirerek destekler sunmayan, tersine vergi sistemi aracılığıyla da kadınları evde oturmaya özendiren bir anlayışa dayanır. Cancian ve Oliker (2000) Fransa’dakine benzer sistemleri belirleyen yaklaşımı “bakıcı yurttaşlar” a yönelik destek politikaları olarak nitelendirirler. A.B.D.’deki “çalışan yurttaşlar”ı kayıran sistemin tam karşı kutbunda yer alır bu yaklaşım ve kadınları (hiç değilse) bir ölçüde korur: Kamusal hizmetler aracılığıyla ve annelik ödentileri gibi önlemlerle bakıcılık ödüllendirilir bu sistemde.

Eşitlik-farklılık gerilimi açısından bakıldığında, erkeklerin gelir getirici işlerde kadınların ise karşılıksız bakım işlerinde uzmanlaşmalarını pekiştiren ve böylece eşitliğin önünü tıkayan bir yaklaşımdır bu. Delphy Fransa’daki sistemi tam da bu açıdan eleştirir. Yazara göre bu sistem anneliği bir meslek haline getir-

26 İsveç ve Norveç'te yürürlükte olan sosyal güvenlik sistemleriyle ilgili daha ayrıntılı ve buradakinden bir ölçüde farklılaşan bir sergileme için bkz. Mandell (2003).

mektedir: “Elinizdeki tercihler şu[nlar]: dışarıda çalışıp çifte yük yüklenmek, ya da daha az fakir olup erkeğe bağımlı olmak ve tam zamanlı annelik yapmak” (1999c: 7).

İsveç'teki sosyal güvenlik anlayışına geldiğimizde ise, sistemin hem kadınların bakıcılıklarını ödüllendirmeye hem de dışarıda çalışmalarını kolaylaştırmaya yönelik politikalara dayandığını görürüz. Babanın da kullanabileceği ücretli doğum izni, evde çocuk bakanlar için yine cinsiyetten bağımsız ödenekler gibi önlemler sonucunda İsveç'te dışarıda çalışan anne sayısı artmış, buna karşılık daha çok baba çocuk bakımına öncelik tanımaya başlamıştır. Ancak yine de, iş gücü piyasasındaki cinsiyetçi yapılanmada köklü dönüşümler olmadığı ölçüde, toplumsal cinsiyet açısından nötr önlemler, kadınların hem özel hem kamusal alanda bakım işlerinde yoğunlaşmalarını beraberinde getirmiştir –bu kast edilmemiş olsa da. “Bakıcı-çalışan yurttaşlar” anlayışına dayanan bu sistem, Fransa'daki çok farklı sistemle aynı sonucu vermiştir kısacası. Oysa Norveç'te de yurttaşlara hem bakıcılar hem çalışanlar olarak yaklaşıldığı halde, buradaki sistem, bakım için “babalık izni” türünden, tersinden cinsiyet yüklü, sadece erkeklerin yararlanabileceği destekler sağlayarak erkekleri bakım işine özendirir. “Bakıcı-çalışan yurttaşlar” anlayışında içkin olan soyut eşitlik anlayışı böylece aşılmıştır: “Bakıcı-çalışan yurttaş politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadaki başarısı, başka toplumsal güçlerin yanı sıra bu politikaların erkekleri aktif olarak ev içi ve ücretli bakım işlerine ne kadar çektiğine bağlıdır” (Cancian ve O liker, 2000: 121).²⁶

Ev içindeki cinsiyetçi işbölümünün ve kadınların karşılıksız ev emeğinin ortadan kalkması, yani erkeklerin bakım işlerini üstlenmeleri için önerilen kamusal önlem ve politikalardan biri de ev emeğinin ölçülmesidir. Ev emeğinin zaman olarak, hatta bunun da ötesinde parasal değerini hesaplamak üzere ölçülmesi, herşeyden önce, evde kadınların harcadığı karşılıksız emeğin devasa boyutlarının ortaya dökülüp görünür hale gelmesini sağlar. Bunun, kadınlara ev içindeki cinsiyetçi işbölümünü sorgulamaları için ideolojik bir silâh sunacağı açıktır. Bunun yanı sıra, ev emeğinin ölçülmesi, boşanma davalarında maddi/manevî tazminata temel oluşturacağı için önemlidir. Ve asıl olarak da, kamu politikaları iş ve üretim hayatına ilişkin ekonomik istatistiklerden hareketle oluştuğu için, neyin boş zaman, neyin iş sayıldığı bu politikaların şekillenmesini belirler. Örneğin yukarıda

A.B.D.'nin sosyal güvenlik sistemiyle ilgili olarak da gündeme gelen, bakıcılığın “çalışanlar”dan farklı ölçütlerle ödüllendirilmesi, hatta ödüllendirilmeyip bir tür sadakayla, “çalışmama” olarak değerlendirilmesi, tamamen ev emeğinin toplumsal değerinin üstünün örtülmesinden kaynaklanır. Örneğin sosyal güvenlik programlarının bir parçasını oluşturan iş güvenliğine ve iş kazalarına ilişkin önlemler, ev içi iş kazalarını kapsam dışı tutar. Oysa ev emeğinin ölçülüp, örneğin gayri safi milli hasılaya dahil edilmesi, kamu politikalarının kadınlara yönelik olan bölümlerinin buna benzer çeşitli biçimlerde iyileştirilmesinin önünü açar (Waring, 1989).

Ne var ki, beklenebileceği gibi, ev emeğinin parasal değerinin ölçülmesi, hep çeşitli ideolojik dirençlerle karşılaşmış, ev içinde sevgi ilişkileri içinde verilen hizmetin, harcanan emeğin maliyetinin göz önüne alınması uygunsuz görülmüştür (Davidoff, 2002a: 171-172, 175; Malbin, 1976). 19. yüzyıl sonunda bunu ilk öneren feminist Charlotte Perkins Gillman (1898) olmuştur. Bundan sonra 1920-1970 yılları arasında ev emeği yalnızca emek zamanı açısından yapılan çalışmalarda ele alınmıştır (Delphy ve Leonard, 1992: 75). Bunun istisnaları örneğin 1912, 1935-1943 ve 1946-1949 yıllarında Norveç'te ve zaman zaman başka İskandinav ülkelerinde ev emeğinin gayri safi milli hasılaya dahil edilmesidir. 1950'den itibaren Birleşmiş Milletler'in gayri safi milli hasıla için uluslar arası standartlar getirmesiyle birlikte ev emeği bu ülkelerde de GSMH hesaplarının dışında tutulmuştur. 1990'lardan itibaren kamu politikalarına temel oluşturması bakımından yeniden belli çalışmalarda ele alınmaya başlanmıştır. (www.uni-fem-eseasia.org/UNIFEM Gender Fact Sheet No 3.)

Ev emeğinin yarattığı parasal değer ölçülmesinde esas olarak iki yöntem kullanılır. Bunlardan birinde, ev ve bakım işlerini ev içinde ya da dışında ücret karşılığı yapan profesyonel aşçı, temizleyici, temizlikçi, bakıcıların aldığı ücret gözönüne alınır ve ev kadınının karşılıksız emeği bu temelde hesaplanır. İkinci yöntem ise, kadının dışarıda ücret karşılığı çalışsaydı yapacağı işte alacağı ücret üzerinden hesaplanır karşılıksız emeğin yarattığı değer (Ironmonger, 1994; Malbin, 1976; Beasley, 1994; Ferber, 1982).²⁷ Öte yandan bu çalışmalarda, söz konusu yöntemlerin her ikisinin de sorunları olduğu da kabul edilir. Daha yaygın olarak kullanılan ilk yöntemle ilgili zorluklara baktığımızda, ev işlerinin, yazının başında kısaca göz attığım özellikleri çıkar karşı-

27 Ücret emeğin ürettiği değerle her zaman orantılı olmadığına göre, burada ücretin buraya giderge olarak kullanıldığı açıktır.

za: Bu işler kimi zaman i ie geçer, kimi zaman yarım yarım yapılır; belirli standartlara göre yapılmazlar; “boş zaman” dan ayırıştırılmaları g ya da olanaksızdır. Dolayısıyla değerlerinin hesaplanmasında şöyle zorluklar vardır: Eş zamanlı olarak yapılan diyelim  işten (rneğin temizlik, ocuk bakımı, otomatik makina da çamaşır) birisi mi temel alınacaktır, yoksa üçünün piyasa değeri toplanacak mıdır? ocuğu dolaştırmaya çıkarmak boş zaman ya da dinlenme midir, yoksa bakım mı? Yemek yapmak için harcanan emeğin değeri profesyonel bir aşının ücretine göre mi hesaplanacaktır, yoksa evde yemek de yapan bir ücretli ev işçisinin ücretinin bir bölümü temel alınarak mı? Annenin ocuk bakımına harcadığı emek bir ocuk psikologunun emeğiyle mi karşılaştırılmalıdır, yoksa okul saatleri dışında bakıcılık yapan bir niversite ğrencisinininkiyle mi? (Ferber, 1982; ayrıca bkz. Beasley, 1994: 23-27). İkinci yöntemle ilgili olarak ortaya çıkan zorluklardan bir-iki tanesine değinmek gerekirse: En bariz zorluk, hiç dışarıda çalışmamış bir ev kadınının piyasaya çıktığında emek gücünün muhtemel değerini kestirmenin zorluğudur. Öbür uçta ise, görece yüksek ücretli bir mesleği olan kadınların durumu vardır: Bir avukat ya da doktor kadın dışarıda çalışmadığında ev emeğinin değeri gerçekten de mesleğinden kazanacağı ücrete eşit mi sayılacaktır? Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, başka zorlukları da olan bu yönteme pek başvurulmaz (Anderson, 2000: 22; Ferber, 1982: 277-278).

Bütün bunların ötesinde ise, ücretli bakım işlerinde de hep gündeme gelen duygusal emeğin, ya da anneliğin ve kocaya verilen manevî-cinsel hizmetlerin değerlerinin llebilirliği son derece çetrefil konular olarak tartışılmayı beklemektedir. Beasley sreye ya da ürüne bağlı olmayan, dolayısıyla da nicelik cinsinden ifade edilemeyecek baız ölçütlerin gerekliliğine dikkati çeker ve Delphy’nin kimi tezlerinden bu tür göstergeler türetir: Böyle lt ya da göstergelerden birisini Beasley şöyle ifade eder: “...erkekler için evliliğin kadınlar için olduğundan daha avantajlı olduğunun kanıtı... evlenen erkeklerin daha uzun yaşadıklarını, buna karşılık evlenen kadınların yaşamlarının kısaltıldığını gösteren rakamlarda ortaya çıkar” (1994: 102).

Bunlar ev emeğinin ölçülmesiyle ilgili güçlüklerin ancak bir bölümünü oluşturur. Ne var ki, karşılıksız ev emeğinin “değeri”nin bu şekilde tartışılmaya başlanmış olması bile onu görünür kılacak ideolojik mücadele açısından önemli bir adımdır.

Son Birkaç Söz...

Ev ve bakım işlerinin kadınların karşılıksız emeğiyle halledildiği bir toplumdaki bu tür bir emeğin tümüyle ortadan kalktığı bir topluma doğru gidişin nasıl tasarlandığı, doğal olarak, ev emeğiyle ilgili teorik tahlille çok ilgilidir. Delphy tarzı bir iki sistemli (ya da daha çok sistemli) yaklaşım, en azından teorik olarak kapitalizm ve patriyarkanın ayrı ayrı dönüştürülebilmesi ve aşılması ihtimalini göz önünde tutar. Buna karşılık, kapitalizm ve patriyarkanın maddi temellerinin tarihsel olarak iç içe geçtiğini ileri süren bir yaklaşımda bu tür bir bağımsız değişimden söz etmek güçleşir. Ne var ki, özellikle de “karma (ev içi) üretim tarzı” kavramıyla birlikte tahlilinin çerçevesini bir ölçüde gevşettikten sonra Delphy için de patriyarkanın maddi temeli artık ev içi üretim ilişkilerinden ibaret değildir. Dolayısıyla da, karşılıksız ev emeğinin ortadan kalkması için verilecek mücadelenin alanı kamusal ilişkileri de kapsar. Şöyle der Delphy:

Toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirmeye çalışırken aile... işe başlanması gereken tek yer değildir, çünkü halihazırdaki ev içi konumlarının onlara sunduğu korunmadan vaz geçmeden önce kadınların ... kamusal konumlarını güçlendirmeleri gerekir. Örneğin, kadınlar emek piyasasında bu kadar dezavantajlı durumdayken ve nitelikli ev-dışı çocuk bakımı olanakları bu kadar sınırlıyken, boşandıklarında çocuk desteği hakkında vaz geçmeyi göze alamazlar (Delphy ve Leonard, 1992: 266-267).

Başka bir deyişle, ev içindeki cinsiyetçi işbölümünden kurtulmak (ki bu Delphy'nin teorisi açısından evliliğin dışında kalmak anlamına gelir) için kadınların önce kamusal alanda bir takım somut politikalara yönelmeleri gerekir. Ev içini (ve ev emeğini), ev içinin sınırları içinde kalarak dönüştürmek güç hatta imkânsızdır. Bu şu anlama gelir: Patriyarka dengeleri somut kamusal politikalar aracılığıyla değiştirilmeden ve patriyarka kamusal alanda aşındırılmaya başlanmadan karşılıksız ev emeği aşılamaz. Ev içindeki cinsiyetçi işbölümü ne denli belirleyici olursa olsun stratejik olarak öncelik burada değildir.

Ev içindeki cinsiyetçi işbölümünün anlamlı bir düzeyde dönüşebilmesi için piyasanın cinsiyetçi yapılanmasının ve ücret eşitsizliğinin önemli ölçüde aşılması gerektiğini sosyalist (Marksist) feministler hep söyleyegeldiler. Bunun yanı sıra, “ev dışı çocuk bakımı” olanaklarının bu açıdan belirleyici olduğunu da hep savundular. Ne var ki, bunları Delphy'nin kaleminden okurken

zerinden atlanmaması gereken bir nokta var: Bu tür kamusal politikalar kaçınılmaz olarak kapitalizmi de hedef alan, kapitalizmde de bazı değişimleri gerçekleştirmeyi hedefleyen politikalarlardır. Daha da açık bir biçimde söyleyecek olursak: Delphy'nin sözünü ettiği (kapitalizm ve patriyarkada) bağımsız değişim ihtimali, ev dışından tümüyle soyutlanmış bir "ev içi üretim tarzı" kavramının ötesine, somut tarihsel dünyaya doğru atılan ilk adımla ortadan kalkar. Delphy'nin kendi örneğinde olduğu gibi hedef doğrudan doğruya iş gücü piyasası olmadığında, burjuva devleti ve onun kamu politikaları çıkacaktır karşımıza. Delphy'nin teorisinin ilk biçimi somut politikalar konusunda oldukça sınırlı bir ufuk sunarken, sonraları bu ufuk genişleyecektir, ama o zaman da Delphy kapitalizmle karşı karşıya gelir.

"Ev içi üretim tarzı"nın, kapılarını dışa kapatmış dünyasından kamusal alana doğru ufkumuzu genişlettiğimizde, ev emeğinin görünmezliğini aşmanın yollarını da tartışmaya başlamış oluruz. Yukarıda da dile getirdiğim gibi, "bakım" ve "toplumsal yeniden üretim" kavramlarının, özel alanla kamusal alan arasındaki sürekliliği kurma yetenekleri bu açıdan önemlidir: Ev içinde yapılan ev ve bakım işlerinin değerinin belirlenmesi ve görünür kılınması, bu işlerin ev dışındaki ücretli biçimleriyle karşılaştırılmalarını gerektirir. Öte yandan, kamusal alanda ücret karşılığı görülen bakım işlerinin nitelikli emek gerektiren işler haline getirilmesi, bunlar için verilen eğitim düzeyinin yükseltilmesi, bu işlere erkeklerin talip olmasının özendirilmesi, ev içinde de ev ve bakım işlerinin cinsiyetler arasında eşit paylaşımına doğru bir gelişmenin önünü açar. Ev içi ile dışı arasındaki bu sürekliliği recek her somut kamusal politika ev içindeki cinsiyetçi işbölümünü daha kırılgan hale getirir.

Hiç kuşku yok ki bu, tek tek evlerin içinde de bir takım dönüşümlere yol açabilecek bir kültürel-ideolojik mücadeleden vazgeçmek anlamına gelmez. Ama yazının başında andığım çalışmalarda da, başka birçok örnekte de ortaya çıkan yadsınamaz bir gerçek var: Tek tek kadınlarla erkekler karşı karşıya kaldıklarında, erkekleri ev ve bakım işlerini üstlenmeye razı etmek ya da zorlamak güçtür. Bir kez daha yinelemek pahasına: Ev içindeki cinsiyetçi işbölümü son derece direngendir ve gerektiğinde erkek şiddetiyle desteklenir. Böyle olduğu için de, kadınların kamusal alanda g kazanabilmeleri, ev içinde direnebilmelerinin, karşılıksız ev emeğini eşit paylaşıma dönüştürmelerinin önkoşuludur. Ama kamusal

alandaki güç kazanabilmeleri için de kadınların en azından bakım yüklerinin bir ölçüde omuzlarından alınması gerekir.

Aslında “bakım” kavramı, hem özel alanın hem kamusal alanın dönüştürülmesi ve giderek özel-kamusal ikiliğinin aşılması sürecinin göbeğinde yer alır. Özel alanın kamusal alandan, ailenin ‘ekonomi’den, karşılıksız emeğin ücretli emekten, bakıcılığın gelir getirici faaliyetten kopukluğunun aşılması, “bakım”ın değer verilen ve doyurucu bir insan faaliyeti haline gelmesiyle birlikte gelişecek bir süreçtir. Kısa vadede, böyle bir perspektife dayalı bir geleceğin önünü açacak politikarlardan bazılarını tekrarlayarak toparlamaya çalışalım: İlk kalemde, devlet tarafından nitelikli ve ucuz bakım kurumlarının kurulması ve hastaların, yaşlıların, çocukların bakımının tek tek ailelerde kadınların üzerinden kısmen de olsa alınması gelir. Bu kurumların yönetimi ve kararların alınması, bugüne kadar olduğu gibi hizmetlerden yararlananlar ve yakınları üzerinde bürokratik denetime yol açmayacak biçimde, ilgili bütün tarafların katılımıyla gerçekleşmelidir. Yine doğrudan “bakım”la ilgili ikinci bir kategoride, hem ev içinde hem ev dışında bakım işlerinin değerinin ve statüsünün yükseltilmesi yönünde atılacak adımlar yer alır. Bakıcıların emeğinin de tıpkı “gelir getirici” işlerde çalışanların emeği gibi bir karşılığının olması gerektiği anlayışının yerleşmesi ve bu emeğin karşılıksız olmaktan çıkarılması için, ücretli bir işte çalışmış olsun olmasın her insanın yaşlılıkta emeklilik hakkının olması, annelik ve ev kadınlığı için sigorta ve tazminat türü ödenekler bu tür önlemlerden bazılarıdır. Bunlar aynı zamanda, herkesin ücretli işle bakıcılığı bağdaştırmasına olanak tanıyacak ve bakıcılık yapmanın insan hayatındaki bedellerini ortadan kaldıracak önlemlerle tamamlanmalıdır: Bu bağlamda, herkes için yaşlılıkta emeklilik hakkının dışında, anneler ve babalar için ayrı ayrı ücretli doğum izni, çalışanların çocukları ya da yaşlı yakınları hastalandıklarında kullanabilecekleri ücretli izin gibi ek önlemler sayılabilir. Bütün bu önlemler, bakıcılığın toplumsal cinsiyetten arındırılmasıyla yetinilmeden, erkeklerin bakım işlerini üstlenmeye özendirilmesi anlayışıyla tasarlanmalıdır. Bakıcılığı nitelikli emek gerektiren bir iş haline getirmek için bu işlerin eğitiminde yapılacak düzenlemeler, doğrudan “bakım”la ilgili bu önlemler dizisinin ara halkalarından birini oluşturur.

Bunlara eşlik edecek ekonomi politikalarının ise, kâr amacı ve piyasa ekonomisinin giderek sınırlandırılması ilkesine dayanması gerektiğini belki söylemeye bile gerek yok: En azından, “bakım”

gibi pahalı bir “sektör” de nitelikli ve ucuz bir hizmetin sunulması başka türlü mümkün olamayacağı için böyledir bu. Bunun yanı sıra, ev içinde cinsiyetler arasında eşit i paylaşımını kolaylaştıracak biçimde, i gününün ücret kaybı olmaksızın herkes için kısaltılması; kadınlarla erkeklerin i gücü piyasasında eitlenmesine izin verecek pozitif ayırıcı önlemler; ve “karılatırılabilir değerde iler” için eşit ücret ilkesinin yaygınlaştırılması bu politikalar demetinin doğrudan ve sadece “bakım”la ilgili olmayan bölümleri olarak düşünülebilir (Acar-Savran, 1998: 14; Carcian ve O liker, 2000: 128-133).

Bu geçiş sürecinin dayandığı üçüncü ayak ise aileler, hanelerdir; özel alandır. Yazı boyunca “bakım”ın istenir ve doyurucu bir faaliyet olabileceğinden birkaç kez söz ettiğim hatırlanacak olursa, bütün bakım ilerinin toplumsallamasına yönelik bir perspektifi savunmadığım ortaya çıkar: Aileler içinde sürdürülecek bir bölümü hep olacaktır bakım ve ev ilerinin ve bu iyi bireydir. Ancak buradan, kurmaya çalıştığım bu çerçevede tekeli, heteroseksüel, çekirdek aileyi sabit tuttuğum sonucu çıkarılmamalı. Aile ve hanelerle ilgili olarak, somut biçimlerin önceden belirlenmeyeceği, açık uçlu bir çeşitlilik öngörmek pekala mümkündür. Çocukların biyolojik anne ve babalarının dışında da erişkin ve yalılarla aynı mekanları paylaştıkları, ya da anne-babadan sadece birinin yakınları ve arkadaşlarıyla birlikte yaşadıkları, ya da zaman zaman annenin geniş aile-arkadaş evinde zaman zaman da babasının içinde yaşadığı farklı hane düzenlemeleri tasarlanabilir. Ve bu evlerde hep ev ve bakım ileri olacak, hep bunların paylaşımı söz konusu edilecektir. Dolayısıyla, ev ve bakım ilerinin toplumsallamasıyla özel alanın dönüşmesini birlikte düşünmek gerekir.

Bugün içinde bulunduğumuz dönemde ve koşullarda böyle bir yaklaşımı dile getirmenin kendisi bile bir “saçmalık” duygusu vermeye yetebilir. Ne var ki, zorunluluklardan, aresizliklerden bir gelecek üretmek de hep mümkündür, hatta bazen asıl gerçekçi olan da budur:

Bakım krizi ... ortak konutlar, topluluğun ortak olarak yararlandığı parklar, kooperatifler biçiminde örgütlenmiş gündüz bakım merkezleri, demokratiklemi okullar... gibi yeni kamusal meknlar ve yeni paylaşma biçimleri öneren, geleceğin nbiimlenmelerini içeren [prefigurative] bir politika için inandırıcı bir başlangıç noktası [olabilir] ... Kadınların karşılıksız emeğinin sömürülmesine dayanmayan, dayanımacı bir bakım hizmetleri altyapısı inşa etmek yeni kamusal yatırımlara işaret eder: (yalnızca...) yeni kamusal i alanları-

na değil, hizmet sunanlarla bu hizmetlerden yararlananlar arasında yeni ilişki biçimlerinin kurulması için kaynaklara da... (Brenner, 2000: 195).

Yazarın kastettiği, bürokrasiyle yıldırın “sosyal refah devlet” uygulamalarına alternatif demokratik ve toplulukçu bir bakım sistemidir. Bu sistemde bakım hizmetleri, farklı hane biçimlerinden çeşitli düzeylerde örgütlenmiş kamusal bakım merkezlerine uzanan bir yelpaze oluşturur. Cinsiyetçi işbölümü ve kadınların karşılıksız emeği de ancak, özel/kamusal arasındaki kopukluğu aşan böyle bir düzenlemeyle ortadan kalkabilir.

Kaynaklar

- Acar-Savran, G. (1987) "Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm", *11. Tez*, 5.
- Acar-Savran, G. (1990) " 'Öz'lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine", *11. Tez*, 10.
- Acar-Savran, G. (1998) "Ev Emegi Tartışması ve 'Evişi için Ücret' Talebi", *Pazartesi*, 41.
- Acar-Savran, G. (2001) "Feminizmin İnkilemleri", *Defter*, 44.
- Acar-Savran, G. (2002) "Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru", *Praksis*, 8: 255-306.
- Anderson, B. (2000) *Doing the Dirty Work*, Londra: Zed Books.
- Barrett, M. (1980) *Women's Oppression Today*, Londra: Verso.
- Beasley, C. (1994) *Sexual Economyths*, Sydney: Allen and Unwin.
- Benhabib, S. ve D. Cornell (1987) *Feminism as Critique*, University of Minnesota.
- Bolak, H. (1990) "Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler", Teke, Ş. (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın* içinde, İstanbul: İletişim.
- Brenner, J. (2000) *Women and the Politics of Class*, New York: Monthly Review.
- Brenner, J. ve M. Ramas (1984) "Rethinking Women's Oppression", *New Left Review*, 144: 33-71.
- Bridenthal, R. (1976) "The Dialectics of Production and Reproduction in History", *Radical America*, 10 (2).
- Briskin, L. (1980) "Domestic Labour: A Methodological Discussion", Fox, B. (der.), *Hidden in the Household* içinde, Kanada: The Women's.
- Cancian, F.M. ve S. J. Olikier (2000) *Caring and Gender*, New York: AltaMira.
- Davidoff, L. (2002) "Ev ve Feminist Tarih", Durakbaşa, A. (haz.), *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* içinde, İstanbul: İletişim.
- Davidoff, L. (2002a) "Ev İşinin Rasyonelleşmesi", Durakbaşa, A. (haz.), *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* içinde, İstanbul: İletişim.
- Delphy, C. (1976) "Capitalisme, Patriarcat et Lutte des Femmes", (D.Léger ile tartışma), *Premier Mai*, 2.
- Delphy, C. (1984) *Close to Home*, çev. D.Leonard, Londra: Hutchinson.
- Delphy, C. (1992) "Baş Düşman", Savran, G. ve N.Tura (der.), *Kadının Görünmeyen Emegi* içinde, İstanbul: Kardelen.
- Delphy, C. ve D. Leonard (1992) *Familiar Exploitation*, Londra: Polity.
- Delphy, C. (1999a) "Genre et Classe en Europe Aujourd'hui: le Cas de la France", *Konferans metni*, İstanbul.
- Delphy, C. (1999b) *Baş Düşman*, çev. H. Ö ve /L. A. Tuğman, İstanbul: Saf.
- Delphy, C. (1999c) "Kadınlığı Yüceltmek mi, Yok Etmek mi?" (A. Düzkan ile görüşme), *Pazartesi*, 48.
- Delphy, C. (2002) "Le Genre, Sexe Social" (P. Terminièr ile söyleşi), *Rouge*.
- Düzkan, A. (1998) "Aslında Mesele Çok Basit", *Pazartesi*, 41.
- Ehrenreich, B. ve A. R. Hochschild (2003) *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*, New York: Granta.
- Engels, F. (1971) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.
- Ferber, M. A. (1982) "Women and Work: Issues of the 1980s", *SIGNS*, 8 (3).
- Ferguson, A. ve N. Folbre (1981) "The Unhappy Marriage of Patriarchy and Capitalism", Sargent, L. (der.), *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* içinde, Londra: Pluto.
- Fox, B. (1980) "Introduction", Fox, B. (der.), *Hidden in the Household*, Kanada: The Women's.
- Gilman, C.P. (1986) *Kadın ve Ekonomi*, çev. M. Otkun ve J. Candan, İstanbul: Kaynak. (Orijinali: 1898).
- Gimenez, M. (1997) "The Oppression of Women: A Structuralist Marxist View", Hennessy, R. ve C. Ingraham (der.), *Materialist Feminism* içinde, London: Routledge.
- Godenzi, A. (1992) *Cinsel Şiddet*, çev. S. Kurucan-Coşar ve Y. Coşar, İstanbul: Ayrıntı.

- Hartmann, H. (1981) "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism" Sargent, L. (der.), *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* içinde, Londra: Pluto.
- Hartmann, H. (1987) "The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle", Harding, S. (der.), *Feminism and Methodology*, Indiana University.
- Hartmann, H. (1992) "'Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği", Acar-Savran, G. ve N. Tura (der.) *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde, İstanbul: Kardelen.
- Haug, F. (2002) "Towards a Theory of Gender Relations", *Socialism and Democracy*, 16 (1).
- Hennessy, R. ve C. Ingraham (der.) (1997) "Introduction: Reclaiming Anticapitalist Feminism", *Materialist Feminism* içinde, Londra: Routledge.
- Himmelweit, S. (1991) "Reproduction and the Materialist Conception of History: A Feminist Critique", Carver, T. (der.), *The Cambridge Companion To Marx* içinde, Cambridge University.
- Hochschild, A. (1983) "Emotional Labour", *The Managed Heart* içinde, University of California.
- Ironmonger, D. (1994) "The Value of Care and Nurture Provided by Unpaid Household Work", *Family Matters*, 37.
- Jackson, S. (1992) "Towards a Historical Sociology of Housework", *Women's Studies International Forum*, 15 (2): 153-172.
- Jackson, S. (1996) *Christine Delphy*, Londra: Sage.
- Kaluzynska, E. (1980) "Wiping the Floor with Theory –a Survey of Writings on Housework", *Feminist Review*, 6.
- Kuhn, A./Wolpe, A. M. (1997) "Feminism and Materialism", Hennessy, R. ve C. Ingraham (der.), *Materialist Feminism* içinde, Londra: Routledge.
- Malbin, N. G. (1976) "Housework", *SIGNS*, 1 (4): 905-922.
- Mandell, B. R. (2003) "The Future of Caretaking", *New Politics*, 9 (2) (yeni seri).
- Marx, K. ve F. Engels (1992) *Alman İdeolojisi*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. ve F. Engels (1993) *Komünist Manifesto* çev. M. Erdost, Ankara: Sol.
- Marx, K. (2000) *Kapital*, 1. Cilt, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Molyneux, M. (1992) "Ev Emeği Tartışması ve Ötesi", Acar-Savran, G. ve N. Tura (der.), *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde, İstanbul: Kardelen.
- Morris, L. (1993) "Domestic Labour and Employment Status Among Married Couples", *Capital and Class*, 49.
- Nelson, M. K. (1989) "Negotiating Care: Relationships Between Family Daycare Providers and Mothers", *Feminist Studies*, 15 (1).
- Nicholson, L. (1987) "Feminism and Marx: Beyond the Politics of Gender" Benhabib, S. ve D. Cornell (der.) *Feminism As Critique* içinde, University of Minnesota.
- Oakley, A. (1974) *The Sociology of Housework*, New York: Pantheon.
- Özbay, F. (1990) "Kadınların Eviçi ve Evidişi Uğraşlarındaki Değişme", Tekeli, Ş. (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın* içinde, İstanbul: İletişim.
- Özbay, F. (2002) "Evlerde El kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler", Durakbaşa, A. (haz.), *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* içinde, İstanbul: İletişim.
- Rerrich, M. S. (1996) "Modernizing the Patriarchal Family in West Germany", *The European Journal of Women's Studies*, 3 (1): 27-37.
- The Scotsman*, 3. 02. 1993.
- Serdaroğlu, U. (2000) *Feminist İktisat'ın Bakışı*, İstanbul: Sarmal.
- Sweetman, C. (der.) (1996) *Women and The Family*, Oxford: OXFAM.
- Tekeli, Ş. (1981) *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim.

- Thomas. G. ve C. Zmroczek (1985) "Household Technology: The 'Liberation' of Women from the Home?", Close, P. ve R. Collins (der.), *Family and Economy in Modern Society* içinde, Londra: Macmillan.
- Tura, N. (1998a) "Ev İŖi Bitmiyor", *Pazartesi*, 40.
- Tura, N. (1998b) "Manifesto'ya Rağmen Proleter Aile Nasıl Kurtuldu?", *Sınıf Bilinci*, 21.
- UNIFEM, Gender Fact Sheet No 3., www.unifem-eseasia.org/
- Vogel, L. (1981) "Marxism and Feminism: Unhappy Marriage, Trial Separation or Something Else?" Sargent, L. (der.), *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* içinde, Londra: Pluto.
- Vogel, L. (1983) *Marxism and the Oppression of Women*, Londra: Pluto.
- Vogel, L. (1995) *Woman Questions: Essays for a Materialist Feminism*, Londra: Pluto.
- Walby, S. (1986) "Gender, Class and Stratification", Crompton, R. ve M. Mann (der.), *Gender and Stratification* içinde, Cambridge: Polity.
- Waring, W. (1989) *If Women Counted: A New Feminist Economics*, Londra: Macmillan.
- Wheelock, J. (1990) "Capital Restructuring and the Domestic Economy: Family Self Respect and the Irrelevance of 'Rational Economic Man'", *Capital and Class*, 41.
- Young, I. (1981) "Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual Systems Theory" Sargent, L. (der.), *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* içinde, Londra: Pluto.